

Aproximación á colocación dos clíticos en galego: variación e cambio nunha comarca rural

An assessment of the placement of clitics in Galician:
variation and change in a rural district

DOI: <https://doi.org/10.24206/lh.v7i3.44926>

Eduardo Louredo

Licenciado en Filoloxía Galega e Filoloxía Románica e doutor en Lingüística (2019) coa tese *Variación e cambio lingüístico en tempo aparente: o galego do Ribeiro*, dirixida polo profesor Xulio Sousa. Actualmente é profesor de Ensino Secundario de Lingua Galega e Literatura. Está vinculado ao ILG desde 2011, onde traballou nos proxectos *Tesouro do léxico patrimonial galego e portugués*, *Edición e elaboración dos materiais galegos do ALPI (Atlas Lingüístico de la Península Ibérica)*, *Diccionario dos apelidos galegos*, *Cambio lingüístico no galego actual* e *Contacto e cambio lingüístico en galego*. As súas principais áreas de interese son a dialectoloxía (especialmente a variación morfosintáctica e léxica), a onomástica e a historia da lingua.

E-mail: eduardo.louredo@edu.xunta.gal
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7772-6358>

RESUMO

Neste traballo estúdase a colocación dos clíticos en galego. O corpus de estudo está formado polas respostas a un cuestionario e mais pola transcripción de varias horas de entrevistas semidirixidas. Os informantes son persoas de tres grupos de idade diferentes que viven nunha comarca rural do interior de Galicia. Os datos recadados son estudados do punto de vista da variación lingüística, tratando de identificar as tendencias de cambio lingüístico observables na comparación interxeracional (cambio en tempo aparente). O estudo só atende á variación, polo que se estudan os casos en que o clítico pode aparecer, como mínimo, en dúas posicións: proclítico ao verbo (p. ex. *non o facer*) ou enclítico a este (p.ex. *non facelo*). Tamén se estuda a orde dos clíticos nas secuencias pronominais e aqueles contextos en que unha palabra (ou unhas palabras) pode aparecer entre o clítico e o verbo, é dicir, a interpolación dos clíticos (p. ex. *hai tempo que te non vexo* vs. *hai tempo que non te vexo*).

Palabras clave: Galego. Sintaxe. Variación lingüística. Cambio lingüístico. Clíticos.

ABSTRACT

This work analyses the placement of clitics in Galician. The study corpus comprises responses to a questionnaire and the transcription of several hours of semi-structured interviews. The informants are from three different age groups and live in a rural district in inland Galicia. The data collected has been studied from the point of view of linguistic variation in order to identify the tendencies towards linguistic change observable through the inter-generational comparison (change in apparent time). The study focuses solely on variation, examining cases where the clitic appears. As a minimum, these are found in two positions: proclitic in relation to the verb (e.g., *non o facer* 'don't do it') or enclitic in relation to the verb (e.g., *non facelo*). It also studies the order of clitics in pronominal sequences and those contexts in which a word (or words) may appear between the clitic and the verb, i.e., the interpolation of clitics (e.g., *hai tempo que te non vexo* vs. *hai tempo que non te vexo* 'I haven't seen for a long time').

Keywords: Galician. Syntax. Linguistic variation. Linguistic change. Clitics.

Introdución¹

A dialectoloxía conta cunha rica tradición no referido a estudos de fonética, fonoloxía e léxico-semántica. Os primeiros estudosos da variación territorial das linguas estaban interesados en demostrar que, nas variedades populares, non “corrompidas” pola variedade padrón, as leis fonéticas actuaban sen excepcións. Máis tarde, no marco da corrente *Worter und Sachen* (Palabras e Cousas) concedéuselle un papel preponderante ao léxico, especialmente ao vocabulario relacionado coa vida agropecuearia tradicional, ameazada pola industrialización e o abandono do rural (SOUSA, 2016).

Os aspectos de variación sintáctica non foron obxecto de interese ata moito máis adiante. A crenza de que existían escasas diferenzas sintácticas entre as variedades románicas e a dificultade de elicitar datos cun cuestionario son razóns citadas adoito para explicar esta situación (ÁLVAREZ; SOUSA, 2017). Afortunadamente, nas últimas décadas, foron aparecendo traballos que estudan a sintaxe desde unha perspectiva variacionista. Entre estes estudos destacan, polo seu número e calidade, os dedicados á colocación dos pronomes átonos nas linguas románicas.

Na maioría destas linguas, os clíticos seguen unhas regras fixas. Non obstante, hai espazos en que a gramática deixa abertas dúas ou máis posibilidades de colocación e, polo tanto, existen diferentes variantes dunha mesma variable. Neste traballo pretendo estudar a variación na orde dos pronomes átonos dunha variedade do interior de Galicia. A hipótese de partida é que, onde a gramática do galego permite a existencia de variación, a énclise ao verbo (p. ex. *non facelo*), ou ao verbo principal se for o caso (p. ex. *teño que facelo*), será máis frecuente nos falantes máis novos (16-30 anos) e menos frecuente nos de idade avanzada (> 60 anos). Con respecto á interpolación dos clíticos, a xulgar por estudos xa realizados e que se citarán máis adiante, e da miña propia experiencia como falante procedente da área estudada, este fenómeno aparecerá só nos discursos das persoas adultas (40-56 anos) e das de maior idade (> 60 anos). Finalmente, no que ten a ver coas secuencias de clíticos, os estudos realizados por ÁLVAREZ (1994a; 1994b) suxiren que a frecuencia das secuencias *che se* e *me lle* pode estar a diminuír no territorio estudado na fala dos máis novos.

Este estudo divídese en nove alíneas. En §1 describo a área estudada e a metodoloxía utiizada na recolleita dos datos, en §2 detéñome nos aspectos xerais da colocación dos pronomes átonos en

¹ Unha versión anterior deste traballo forma parte da tese de doutoramento do autor, titulada *Variación e cambio lingüístico en tempo aparente: o galego do Ribeiro*, dirixida polo profesor Xulio Sousa Fernández. A el, aos membros do tribunal que a xulgou (os profesores Carlota de Benito Moreno, Francisco Dubert García e Aquilino Alonso Núñez) quéroilles expresar o meu agradecemento polos comentarios con que me axudaron a mellorar o texto. Os erros son só responsabilidade do autor. Para a realización da tese ao autor foille concedida unha axuda de apoio á etapa predoutoral do Plan Galego de Investigación, Innovación e Crecemento 2011-2015.

galego, en §3 é tratada a variación en dúas secuencias de clíticos frecuentes en galego, en §4 analizo a vitalidade da interpolación na área estudada, en §5 a orde dos clíticos en frases de infinitivo introducidas por preposición, en §6 a colocación dos clíticos nas frases de infinitivo introducidas por un nexo subordinante, en §7 a orde dos clíticos en predicados negativos e en §8 a colocación dos clíticos nalgúns complexos verbais. O traballo remata cunhas breves conclusións.

1. Marco teórico e metodoloxía

1.1 Marco teórico

O cambio lingüístico é un proceso mediante o cal unha unidade A dunha variedade é substituída por outra unidade B. O fenómeno do cambio é común a todas as linguas coñecidas e ademais é tamén unha constante universal. O cambio é considerado por algúns autores consubstancial ás linguas, do mesmo xeito ca a variación (COSERIU, 1973; GIMENO, 1983; SWANN *et al.*, 2012). Foi William Labov quen nos anos sesenta do século pasado demostrou que o cambio pode ser analizado unha vez finalizada unha modificación e que, ademais, atendendo á variación e ao contexto social da comunidade falante é posible describir o cambio en progreso (LABOV, 1996). Este estudo fundaméntase nesta idea de que observando a lingua empregada por distintas xeracións nunha mesma comunidade é posible comprender os cambios que se están a producir e que quizais se poidan desenvolver no futuro nun sistema lingüístico determinado.

Os procesos de cambio danse nunha determinada comunidade lingüística a partir dunha situación de variación. A existencia de variación lingüística, de existiren dúas ou máis formas en competencia, é condición para que se dea o cambio, pero, como xa se ten probado en diversos sistemas lingüísticos, a variación non ten sempre como consecuencia unha mudanza no sistema (WEINREICH; LABOV; HERZOG, 1968, p. 188; SILVA-CORBALÁN, 2001, 243; GUY, 2003, p. 370; CONDE SILVESTRE, 2007, p. 31). As situacións de variación poden mostrarse estables durante tempo e tamén a competencia entre formas pode ter como consecuencia final que a estrutura do sistema non se vexa modificada. Weinreich, Labov e Herzog propuxeron cinco aspectos centrais indispensables para abordar o estudo e explicación dos cambios lingüísticos (WEINREICH; LABOV; HERZOG, 1968): i) a orixe do cambio (a realización efectiva do cambio), ii) as constricións que estimulan uns cambios e restrinxen outros, iii) a transición entre unhas formas e outras, iv) a adaptación do cambio ao sistema e v) as actitudes que os falantes adoptan fronte ás mudanzas que se producen no sistema. Este traballo céntrase na análise dos catros primeiros aspectos.

A primeira fase de todo cambio consiste na aparición dunha innovación na fala dun individuo. Esta nova forma pode aparecer por causas internas ao sistema da lingua ou ser froito do contacto con

outras variedades (THOMASON, 2003; CONDE SILVESTRE, 2007, p. 94). Cando esta innovación é adoptada por outros falantes comeza o proceso de cambio. A maioría dos sociolingüistas consideran que a expansión ao longo da comunidade dunha nova forma ou estrutura lingüística se debe a motivos sociais e non a unha hipotética maior perfección ou eficacia da nova forma para a expresión dun determinado contido². A adopción por parte dun grupo de falantes dese elemento innovador é o que determina se finalmente se produce con éxito o proceso de cambio (AITCHINSON, 1993, p. 81; THOMASON, 2003, p. 687)³.

Unha das teorías máis aceptadas para explicar a propagación dos cambios é o modelo de difusión con forma de “S” (AITCHINSON, 1993, p. 89-91; CONDE SILVESTRE, 2007, p. 143-145). Segundo esta proposta interpretativa, os cambios lingüísticos propáganse máis lentamente nas etapas inicial e final dos mesmos e máis rapidamente na etapa que se pode denominar como intermedia. A velocidade do cambio é, na fase final, lenta e pódese dar a situación de que a mudanza non se dea en todos e cada un dos contextos en que podería ser posible⁴. Así mesmo, como sinalou hai pouco Mariño Paz, é posible tamén que os cambios non se completen no nivel social, e que haxa grupos ou individuos que, en todos ou algúns contextos, manteñan a variante desprazada. Neste sentido, a difusión dos cambios na sociedade pode corresponder cun modelo de difusión con forma de “S” (MARIÑO PAZ, 2017, p. 49).

Este traballo encádrase no marco dos estudos de variación lingüística en tempo aparente. Neste tipo de traballos recóllense datos mediante entrevistas a persoas de diferentes idades nun mesmo momento temporal. Os estudos en tempo aparente baséanse no principio de que a lingua das persoas non cambia substancialmente co paso do tempo e reflicte a maneira de falar da adolescencia. Ademais, considérase que o estado de variación detectado nas xeracións máis novas é indicio dos cambios lingüísticos que se producirán no futuro (BAILEY *et al.*, 1991; CHAMBERS, 1995, p. 193-206; BLAS ARROYO, 2005, p. 269-270; CONDE SILVESTRE, 2007, p. 80; CUKOR-AVILA; BAILEY, 2013).

² Segundo Chambers, cando se fala de cambio lingüístico, “the linguistic conditions may be sufficient, but it is the social conditions that are deterministic” (CHAMBERS, 2013, p. 318). Non obstante, Labov deixa aberta a porta a que o cambio teña unha orixe múltiple: “no excluimos la posibilidad de una innovación simultánea e independente a cargo de diversos hablantes” (LABOV, 1983, p. 345).

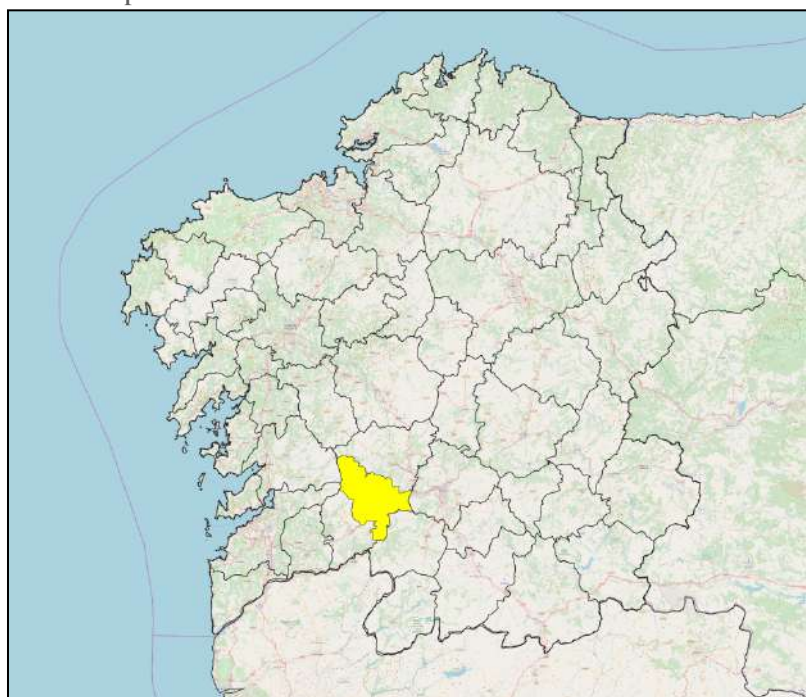
³ Esta idea está moi presente na obra de Labov, para quen “el origen de un cambio *es* precisamente su ‘propagación’ o aceptación por otro” (LABOV, 1983, p. 345, cursiva no orixinal).

⁴ A historia das linguas fornece exemplos deste fenómeno e a historia do galego non é unha excepción. Na maior parte da Galicia central e occidental o plural máis común dos substantivos polisílabos agudos rematados en /l/ no singular é o que engade *-es* ao substantivo (*animal, animales*). A vulgar pola situación que reflicten os textos medievais, este substituíu o máis tradicional, o plural en *-ás* (*animal, animás*). Mais este conservouse, entre a xente maior, en certas palabras que designan realidades do pasado e que se usan as máis das veces en plural. É o caso de *ladrás* ‘táboas colocadas no carro tradicional para que a carga non caia’ e *reás*, plural de *real*, ‘antiga unidade monetaria’ (MARIÑO PAZ 2004; 2011).

1.2 Metodoloxía

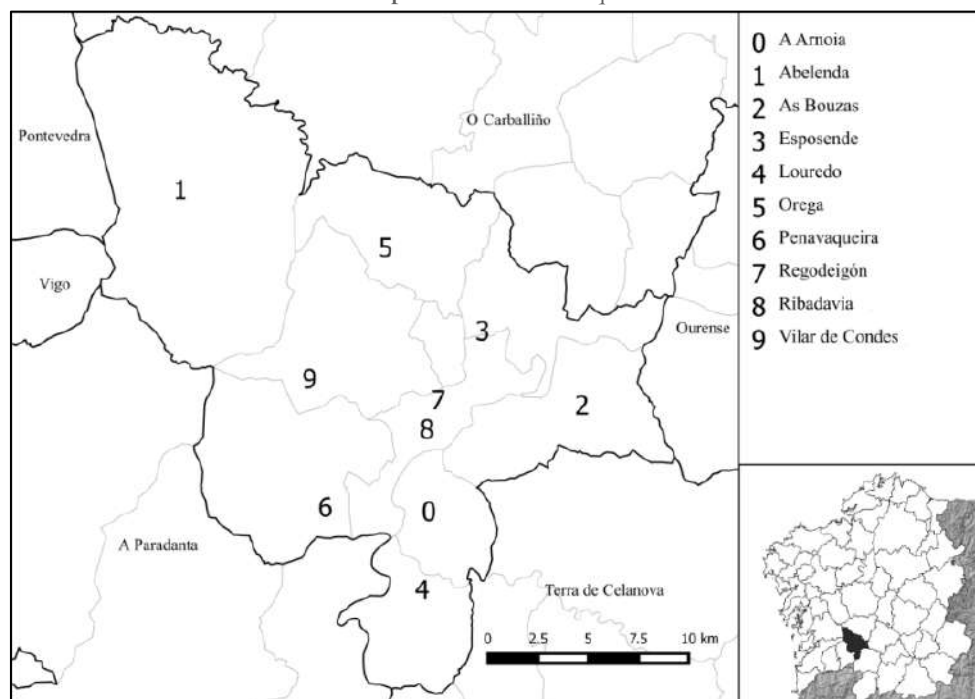
O territorio estudado é a comarca administrativa do Ribeiro, no oeste da provincia de Ourense (mapa 1). Nela estableceuse unha rede de dez puntos para que esta fose o suficientemente mesta como para garantir a representatividade territorial. Neste sentido, hai que indicar que a densidade da rede é de, aproximadamente, un punto por cada 40 Km². Os datos para o noso estudo proceden de 30 entrevistas realizadas en 10 localidades do Ribeiro (mapa 2). Os puntos de enquisa escollidos foron nove aldeas (de entre 31 e 367 habitantes) e a vila de Ribadavia, a poboación con máis habitantes (3.199). Trátase das aldeas da Arnoia (concello da Arnoia), Abelenda (Avión), Vilar de Condes (Carballada de Avia), As Bouzas (Castrelo de Miño), Esposende (Cenlle), Louredo (Cortegada), Orega (Leiro), Penavaqueira (Melón), Regodeigón (Ribadavia) e Ribadavia (Ribadavia).

Mapa 1 - A comarca do Ribeiro na división comarcal de Galicia

Fonte: elaboración propia.

Mapa 2 – Puntos de enquisa

Fonte: elaboración propia.

En cada localidade foron entrevistadas tres persoas ao longo do ano 2014. Cada persoa pertence a un grupo de idade diferente: xeración I (máis de 60 anos), xeración II (entre 40 e 56 anos) e xeración III (entre 16 e 30 anos). O perfil de informante que se procurou foi o dun individuo nacido no lugar de enquisa, ao igual ca os seus pais e cónxuxe, e que vivise nel a maior parte da súa vida. Tamén se buscou que non tivese estudos superiores para que o nivel educativo dos informantes fose o máis homoxéneo posible. Cada un dos individuos é nomeado no texto mediante unha clave alfanumérica que reflicte o lugar de onde é (as tres primeiras letras), a súa idade no ano 2014 e o seu sexo (*h* ou *m* segundo sexan, respectivamente, home ou muller). Para as entrevistas combinouse a utilización do cuestionario coa técnica da entrevista semidirixida, destinada a recoller variables difíciles de elicitar mediante o cuestionario. A duración das entrevistas foi variable, mais en ningún caso inferior a unha hora, sen incluír o tempo onde se traballou só co cuestionario.

Antes de comentar as variables verbais, cómpre facer unha breve descrición da situación demográfica, socioeconómica e sociolingüística da comarca estudada. Como consecuencia da emigración e da baixa natalidade, a poboación da comarca sufriu un claro retroceso dende mediados do século XX. Se en 1950 a poboación excedía lixeiramente das 40.000 persoas, este número descende ata os 30.000 do ano 80. Ao longo das últimas décadas, a poboación seguiu diminuíndo e, actualmente, presenta un acusado envellecemento que fai que a pirámide demográfica se estreite por abaixo (táboa 1).

Táboa 1 – Estrutura demográfica da comarca segundo o censo de 2014

Idade	Habitantes	Índice
Menores de 15 anos	1.153	0.07
Entre 15 e 64 anos	8.693	0.56
Maiores de 65 anos	5.729	0.37
Total	15.575	1

Fonte: Elaboración propia cos datos do Instituto Nacional de Estadística (INE).

A economía da comarca tamén sufriu profundos cambios durante o século XX. Dunha economía agraria, intensiva en man de obra e escasamente mecanizada, pasouse a unha estrutura económica caracterizada pola terciarización do emprego e a escasa importancia das actividades agrogandeiras, tradicionais motores da economía galega e comarcal (táboa 2).

Táboa 2 – Poboación activa por sectores na comarca do Ribeiro

Sector económico	Índice da poboación activa
Servizos	0.61
Industria	0.20
Agricultura e gandería	0.10
Construción	0.09

Fonte: elaboración propia cos datos do Instituto Galego de Estatística (IGE), 2014.

Segundo os datos fornecidos polo Censo de Poboación e Vivendas do (INE)⁵ de 2011, na área do Ribeiro o galego é a lingua utilizada de xeito preferente pola poboación. O índice de persoas que sempre falan galego sitúase na maioría dos concellos da área por riba do 0.7 e achégase ao 0.9 nalgúns casos. No concello de Ribadavia, cuxa capital é unha vila de carácter urbano, o índice de persoas que usan sempre o galego (0.47) é moi semellante á de individuos que o usan ás veces (0.4). É moi destacable o baixo índice de persoas que sempre usan o galego en Avión (0.58), en comparación cos outros concellos rurais. Na miña opinión, isto pódese deber ás consecuencias da emigración neste concello (sobre todo a México) e ao alto número de veciños nados no estranxeiro (tamén presumiblemente en México)⁶.

Nos seguintes apartados estúdase, por separado, cada unha das variables mencionadas ao principio deste traballo. En cada alínea comézase indicando as variantes de cada variable que se rexistraron no estudo (co cuestionario ou nas entrevistas semidirixidas). A continuación descríbese a

⁵ Os datos do INE son os únicos desagregados ata o nivel municipal. Os datos que ofrece o IGE refírense ao conxunto das comarcas do Carballiño e do Ribeiro.

⁶ O índice medio de persoas nadas no estranxeiro para o conxunto dos concellos estudados, sen incluír Avión, é do 0.07, segundo datos do IGE. En cambio, no concello de Avión este índice elévase ata o 0.26.

distribución diatópica e xeracional de cada unha delas. Mais antes diso, dedícase unha alínea á descrición das normas que rexen a colocación dos clíticos en galego.

2. Aspectos xerais da colocación dos clíticos en galego

As regras que regulan a colocación dos clíticos pronominais en oracións cuxo núcleo é un verbo finito son na área estudada, de acordo cos datos recadados neste traballo, as mesmas ca as do resto das variedades do galego e tamén da considerada variedade común (ÁLVAREZ; XOVE, 2002, p. 558-567; FREIXEIRO MATO, 2006, p. 165-170); no portugués europeo contemporáneo rexen asemade as mesmas normas (MARTINS, 2013 e 2016). Na documentación recompilada compróbase que a posición non marcada é a énclice do pronome ao verbo principal. Porén, a presenza de exclamativos, interrogativos, conxuncións e algúns adverbios e indefinidos produce consecuencias na disposición (1-5)⁷. Tamén se advirte que a próclise pode ser propiciada pola estrutura informativa do enunciado (6-7) (XOVE, 1991)⁸. Fóra destes casos, procedentes das entrevistas, a información recollida permite identificar algúns contextos sintácticos en que se produce certo tipo de tipo de variación. Nas epígrafes seguintes estudaranse en detalle aqueles casos máis significativos. Nalgunhas ocasións os datos proceden das entrevistas e noutras foron elicitados mediante o cuestionario. É preciso recoñecer que o número de ocorrencias analizadas non permite que as afirmacións realizadas sobre as diferentes variables poidan ser acollidas como definitivas.

- (1) Dios! Como a acabo de liar! (Arn19m)
- (2) quen cho dixo? (Ore47m)
- (3) non cho sei distinguir (Ore69h)
- (4) non che teño nada máis que contar (Abe28m)
- (5) nadie a podía tocar (Rib40m)

⁷ Aínda coa presenza dalgúñas destas palabras é posible a énclice. Trátase, non obstante, dun fenómeno pouco frecuente a vulgar polos datos elicitados (*porque dixenlle que me ibas vir faer unha cousa destas*, Arn19m; *porque secáballe a roupa*, Rib65h).

⁸ A construción *me parece*, con colocación próclitica do pronome, utilizada por algúns informantes (*eu non o conozo, pero me parece que tamén... eso*, Arn63m), debe ser interpretada como unha fórmula fixada, froito dun préstamo do castelán. Como sinala Regueira, este tipo de construcións “habitualmente aparecen en frases encaixadas e ademais nelas o pronome non pode variar de persoa (*che parece, *lle parece)” (REGUEIRA, 1989, p. 521).

(6) vergonza lle debía dar ó Estado! (Arn63m)

(7) Dio-lo faga millor! (Pen78m)

3. Secuencias de clíticos

No galego, os clíticos forman frecuentemente secuencias (ÁLVAREZ; XOVE, 2002, p. 570-571; FREIXEIRO MATO, 2006, p. 176-180). Nas secuencias pronominais a orde dos diferentes elementos está condicionada por unha serie de regras (ÁLVAREZ, 1994b)⁹, o que implica, p. ex., que o pronome de dativo de 2ª pers. sing. *che* preceda o pronome acusativo de 3ª pers. sing. *o*, formando a secuencia *cho*, sendo imposible outra orde.

Porén, nas secuencias de clíticos *se+che* e *lle+me* a orde non é fixa e prodúcese variación. A continuación estúdanse estas dúas variables expoñendo os datos recollidos, mediante o cuestionario, para este traballo.

3.1 *se + che*

Na maioría de variedades do galego, o pronome *se* ocupa a primeira posición de calquera secuencia pronominal (8a), independentemente da función sintáctica desempeñada por ese pronome (ÁLVAREZ, 1994b). Mais nunha importante área do territorio galego, o pronome *che* pode preceder o pronome *se* (8b)¹⁰. Esta área está “delimitada aproximadamente pola fronteira das dioceses de Lugo e Ourense (metade sur de Lugo, puntos da Coruña limítrofes, ángulo nordeste de Pontevedra e

⁹ Nun manual recente sobre os clíticos afirmase que “a very important property of clitics is their ability to combine into clitic strings, usually known as clitic clusters (...). Rigid ordering is typical of almost all languages with clitic systems” (SPENCER; LUÍS, 2012, p. 47-48). Vid. tamén Gerlach (2002, p. 128): “In Romance languages, clitic combinations resist separation, they maintain a strict internal order”.

¹⁰ Freixeiro Mato describe a variante *che se* como “trazo dialectal e ao mesmo tempo vulgarismo propiciado por interferencia do castelán que achou certo eco na lingua literaria” (FREIXEIRO MATO, 2006, p. 177). Ao meu entender, achacar á influencia do castelán a existencia da orde *che se* en galego é arriscado. É certo que, en certas variedades do español peninsular e americano, así coma no sefardí, son relativamente frecuentes as secuencias do tipo *me se olvidó* e, aínda máis, *te se olvidó* (MARTÍN ZORRAQUINO, 1979, p. 347-352; SORIANO FERNÁNDEZ, 1999, p. 1264 en nota; HEAP, 2006). Porén, non hai ningún estudo sobre a posible existencia deste tipo de estruturas no castelán de Galicia que permita defender esta posición. De feito, en certas variedades do catalán e do italiano tamén se pode producir a anteposición do pronome de dativo ao pronome reflexivo (ORDÓÑEZ, 2002). Ao meu modo de ver sería máis prudente falar dunha tendencia común en linguas próximas.

provincia de Ourense). Dentro desta área pode rexistrarse tamén, con moita menos frecuencia, a secuencia *se che* (ÁLVAREZ, 1994b, p. 254)¹¹.

(8a) Non *se che* pode dicir nada

(8b) Non *che se* pode dicir nada

Na información recollida para a realización deste estudo rexistrouse tanto a variante *che se* (9 ocorrencias) (9-11) como a variante *se che* (8 ocorrencias) (12-14).

(9) *cun cortocircuíto xa che se incendiaba a casa* (Arn63m)

(10) *este parecechese ó noso can* (Esp72m)

(11) *ó millor cun, é moi difícil que che se acabe* (Esp52m)

(12) *e non se che cansa tanto a vista* (Arn43m)

(13) *non se che ve o pelo* (Arn19m)

(14) *olvídansecheme as cousas* (Pen78m)

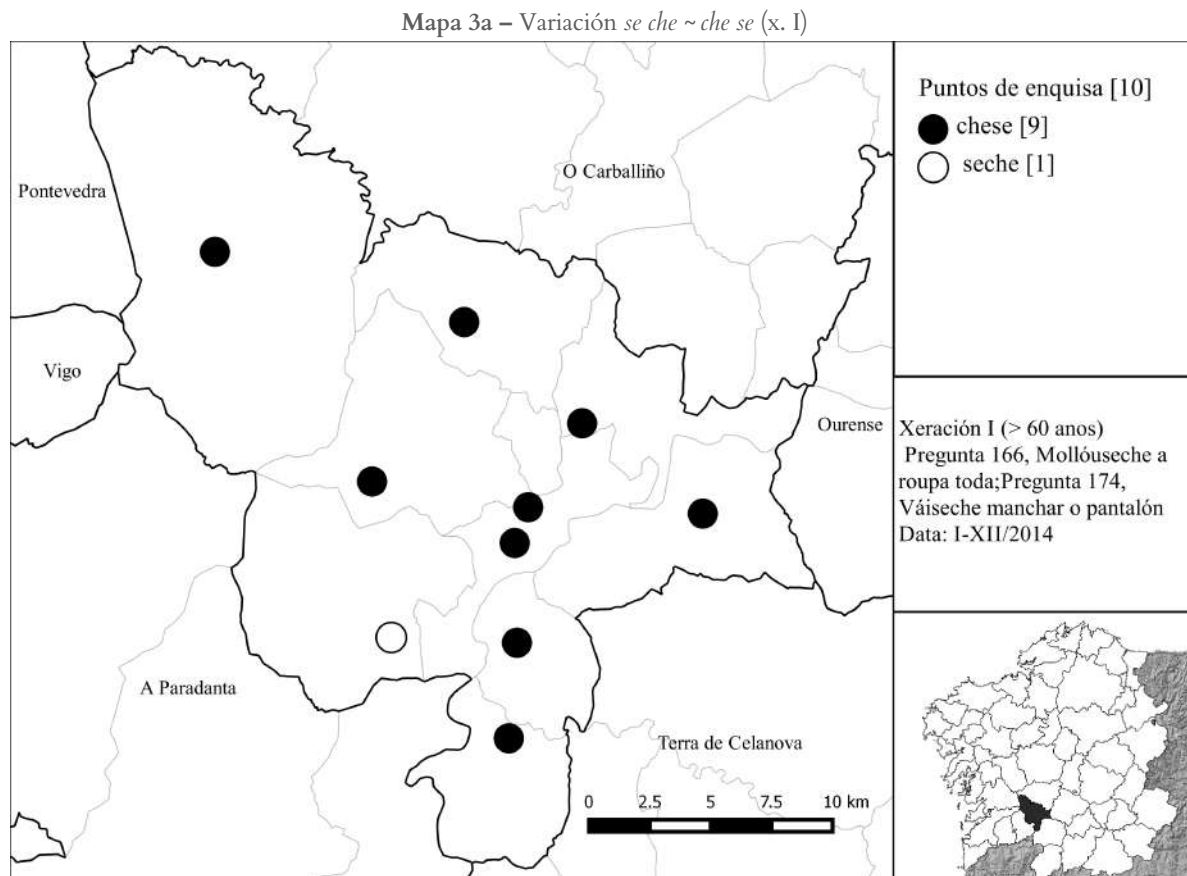
Os datos obtidos co cuestionario serven para analizar esta variable e están representados nos mapas 3a, 3b e 3c. A variante *se che* é usada en todos os puntos investigados excepto no lugar das Bouzas. A secuencia *che se* recolleuse en todos os puntos estudados excepto na aldea de Penavaqueira. Por grupos de idade, a secuencia *che se* é máis frecuente entre as persoas de máis idade, mentres que *se che* caracteriza a fala dos máis novos.

Aínda que a escaseza de información non permite tirar conclusións definitivas, é posible apuntar que a distribución destas variantes na área estudada podería estar influenciada polos factores xeográfico e etario. Desde o punto de vista diatópico, existen dúas localidades en que encontramos só unha das variantes: *se che* en Penavaqueira¹² e *che se* nas Bouzas. No resto de puntos, hai unha concorrencia das dúas secuencias pronominais e neles, a orde *che se* é característica da fala das persoas do grupo de idade

¹¹ Segundo Taboada Cid (1979, p. 119), no val de Verín só se emprega a variante *se che*; e o mesmo sucede na comarca de Ferrol, segundo Porto Dapena (1977, p. 180).

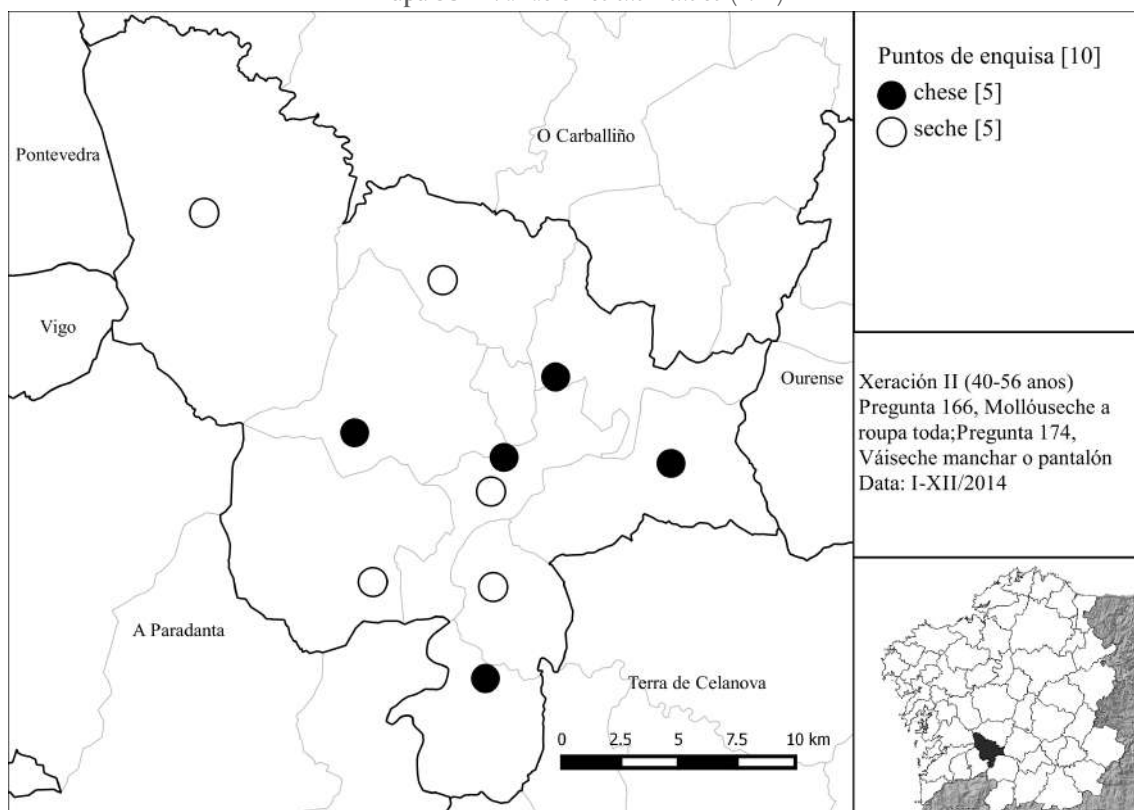
¹² Hai que sinalar que a parroquia de Melón, á que pertence Penavaqueira, foi parte desde a Idade Media ata os anos 50 do s. XX da diocese de Tui (GARCÍA ORO, 2002).

I, mentres que *se che* ten moita maior vitalidade entre os máis novos¹³. Esta análise vese condicionada polo tipo de datos (procedentes do cuestionario), cumpriría facer un estudo sobre texto gravado e contar con ocorrencias suficientes.

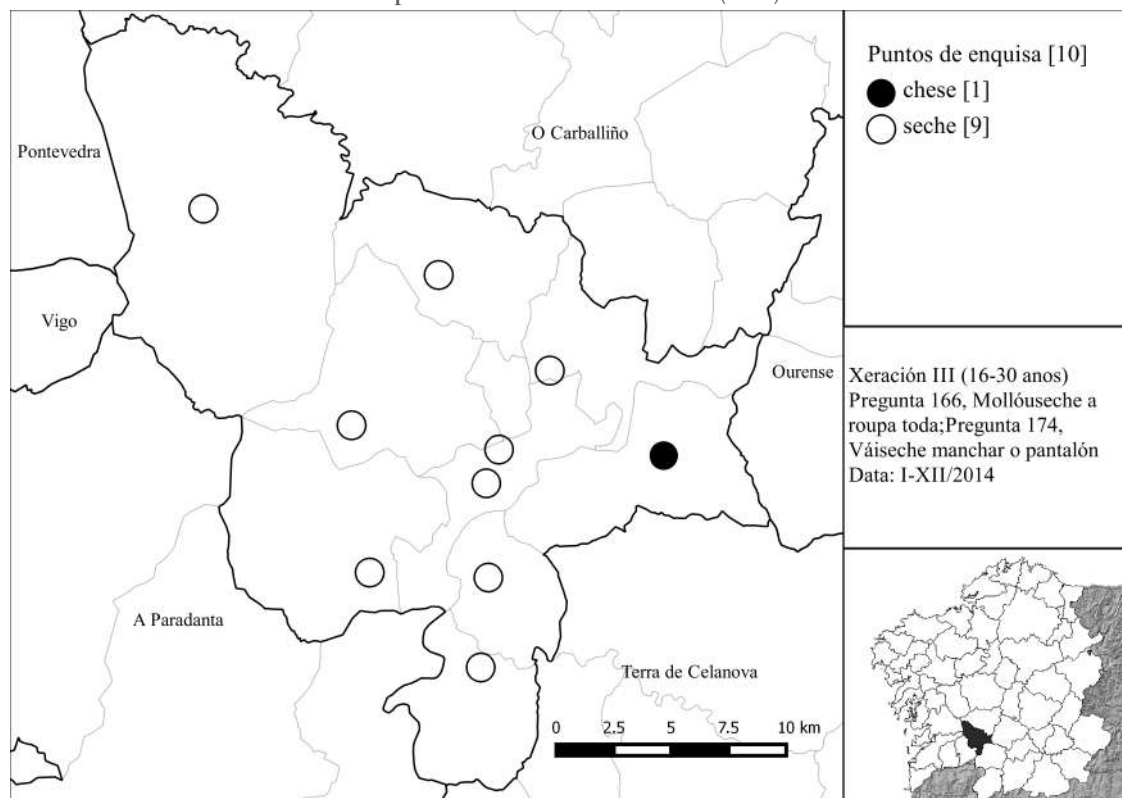
¹³ Álvarez sinala que tanto na zona en que se utiliza *se che* como na que a variante propia é *che se*, esta última variante ten unha connotación negativa, de marcador dun rexistro vulgar e “a consecuencia desta valoración social é que se produce un abandono da secuencia e a non incorporación de novos usuarios” (ÁLVAREZ, 1994a, p. 20). Non obstante, non está claro se é unha valoración que fai a autora ou os propios falantes. Esta mesma autora sinala que a variante *che se* é cualificada como *vulgar* nos manuais de aprendizaxe da lingua (ÁLVAREZ 1980: 419 e 1994b).

Mapa 3b – Variación *se che ~ che se* (x. II)

Fonte: elaboración propia.

Mapa 3c – Variación *se che ~ che se* (x. III)

Fonte: elaboración propia.

3.2 *lle + me*

Outra secuencia que tamén é susceptible de experimentar variación é a formada polo clítico con función de dativo *lle* e o dativo de interese *me*. Existen no galego actual dúas posibilidades: que *lle* se sitúe en primeiro lugar (15a) ou que sexa *me* quen apareza como primeiro pronome da secuencia (15b) (ÁLVAREZ; XOVE, 2002, p. 571; FREIXEIRO MATO, 2006, p. 178-179). Segundo Álvarez (2005, p. 371) a primeira variante é a única existente na parte oriental do territorio galego, mentres que a segunda é a colocación maioritaria na zona occidental. Esta autora, baseándose nos textos recollidos para a elaboración do ALGa, non especifica os límites de cada área pero indica que, mentres no leste de Galicia a colocación *melle* non é posible, no oeste serían posibles *melle* e *lleme*, sendo a primeira a máis frecuente nesa zona de Galicia.

(15a) Fáilleme ben ese traballo

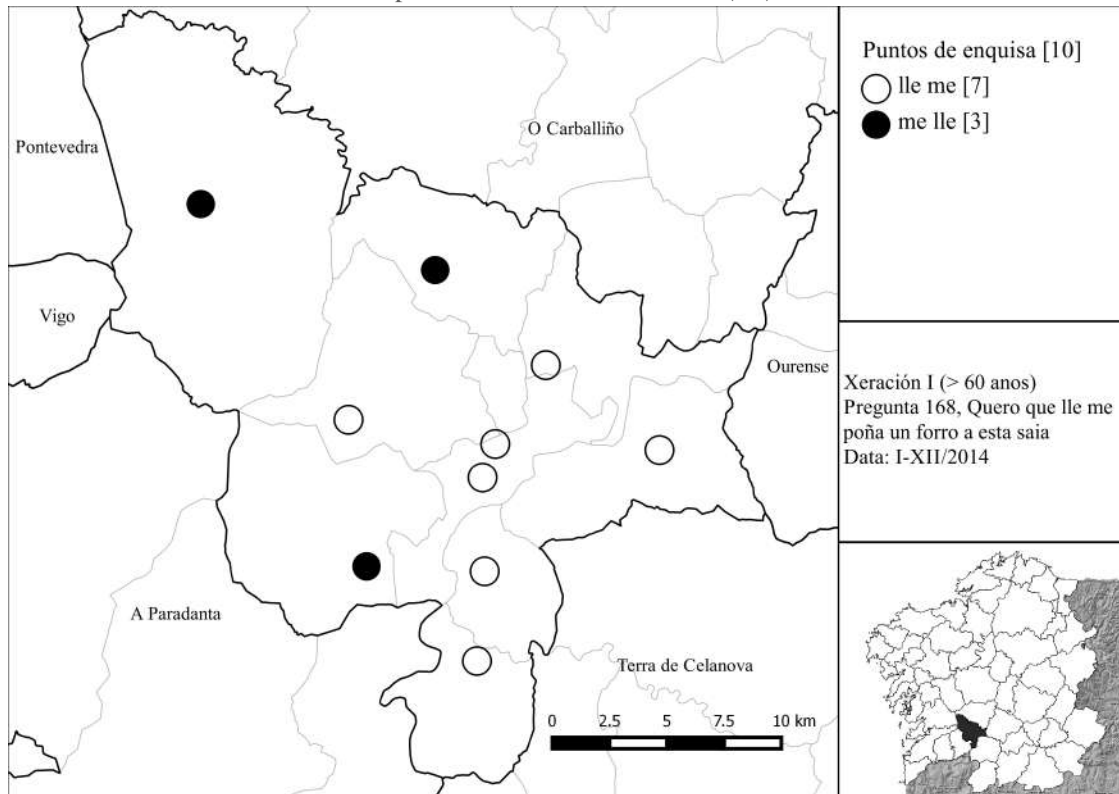
(15b) Fáimelle ben ese traballo

No cuestionario empregado incluíuse unha pregunta que permitiu obter información de todos os informantes sobre esta variable. Nos mapas 4a, 4b e 4c están representados os datos obtidos. O xeito de recoller a información foi o seguinte: “Vostede necesita que unha modista lle poña unha cremalleira a un pantalón / a unha saia. Que lle diría para pedirlo?”. As respostas obtidas foron: “Póñalleme/pónlleme a cremalleira a este pantalón / a esta saia” e “Póñamelle/pónmelle a cremalleira a este pantalón / a esta saia”. Tanto nunha oración coma noutra *lle* é o clítico de OI e *me* é dativo de interese.

A colocación *melle* recolleuse nas localidades de Abelenda, Esposende, Orega e Penavaqueira. Nestas tres últimas localidades tamén se rexistrou a secuencia *lleme*. Esta é a única variante recollida nas aldeas de A Arnoia, As Bouzas, Louredo, Regodeigón, Ribadavia, e Vilar de Condes.

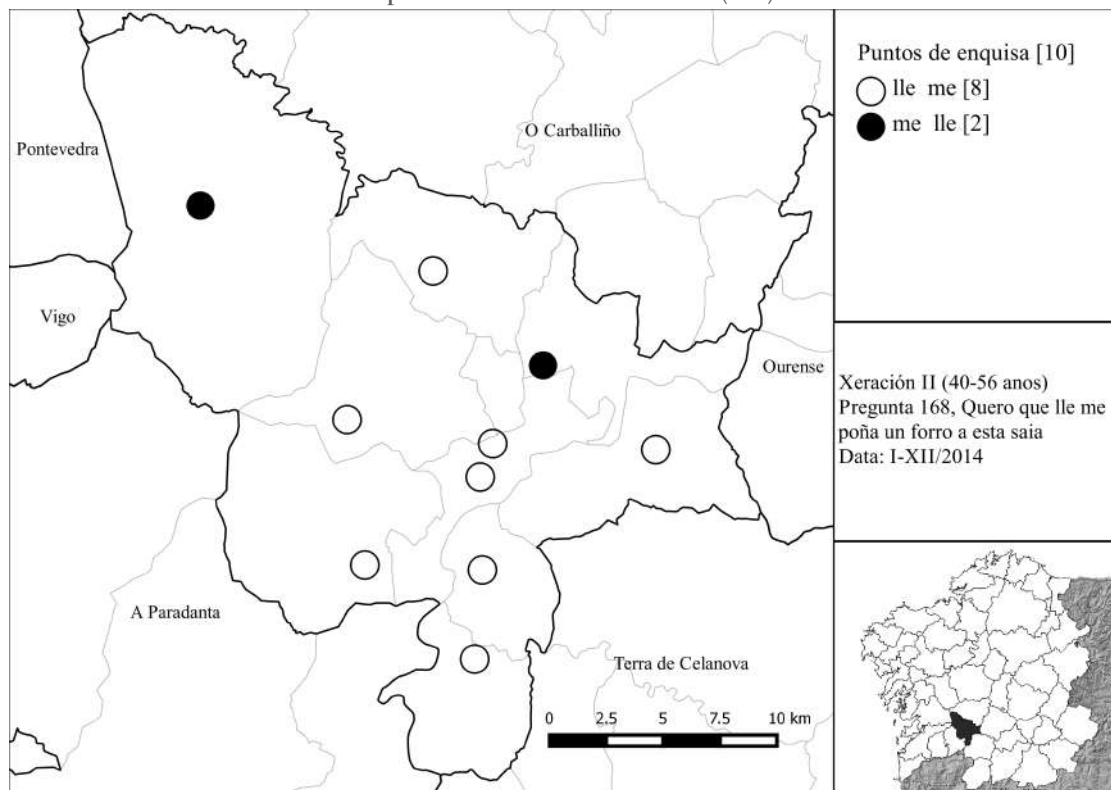
A xulgar polos datos recadados, a variante *melle* parece ser máis frecuente en localidades occidentais e setentrionais da área estudada. Na maioría dos núcleos de poboación investigados (9) alterna coa outra variante (*lleme*) que é maioritaria en todos os grupos de idade (7 ocorrencias na xeración I, 8 na xeración II e 9 na xeración III). É destacable que, mentres a informante de máis idade de Esposende (Esp72m) utiliza *lleme*, a informante do grupo de Idade II (Esp52m), usa *melle*.

Mapa 4a – Variación lle me ~ me lle (x. I)

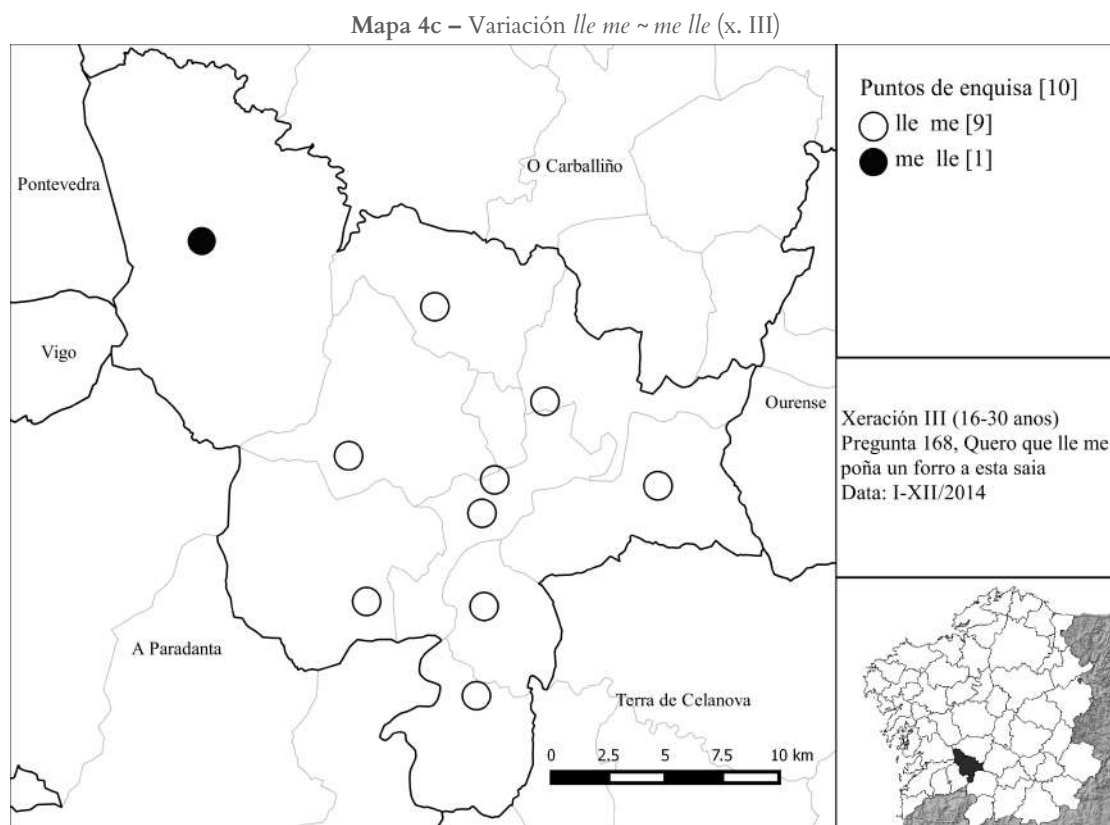

Fonte: elaboración propia.

Mapa 4b – Variación lle me ~ me lle (x. II)

Fonte: elaboración propia.

Nos poucos datos recadados das gravacións atopáronse algúns casos desta secuencia de pronomes nas conversas con catro informantes. Tres deles utilizan a variante *melle* (16–18) e unha a variante *lleme* (19).

(16) *rompéumelle, o, o de arriba* (Abe71m)

(17) *ó Mario tamén me lle podés chamar primo terceiro* (Ore69h)

(18) *púñanmelle a fecha* (Pen78m)

(19) *fúnlleme meter leña á cociña* (Ore47m)

4. A interpolación

Cando o pronome átono vai proclítico ao verbo, o máis frecuente en galego é que o preceda de maneira inmediata (20a e 21a). Así a todo, tamén é posible a introdución doutros elementos do discurso entre o pronome e o verbo do que este depende (20b e 21b) (ÁLVAREZ; XOVE, 2002, p.

569-570; FREIXEIRO MATO, 2006, p. 180-185). Este fenómeno denomínase comunmente como interpolación e consiste na “intercalación dunha ou máis palabras entre a forma pronominal precedente e o verbo, das cais unha, polo menos, debe ser tónica” (SÁNCHEZ REI, 1999, p. 57). A palabra (ou palabras) que precede o pronome átono e que obriga a que este vaia proclítico ao verbo denomínase *exordium* na literatura sobre o tema (CASTILLO LLUCH, 1996, p. 292). Nos enunciados 21a, 21b, 22a e 22b, por exemplo, os *exordia* son *por iso* e *quen*.

(20a) Por iso che digo eu que veñas

(20b) Por iso che eu digo que veñas

(21a) Quen non te coñeza dirá iso

(21b) Quen te non coñeza dirá iso

No galego medieval a interpolación semellaba ser máis frecuente ca na actualidade (ÁLVAREZ, 1980, p. 409; OGANDO VALCÁRCEL, 1980; SÁNCHEZ REI, 1999)¹⁴. Hoxe en día, pola contra, este trazo lingüístico acostuma asociarse coa fala de persoas de idade avanzada (DUBERT, 1999, p. 162; SÁNCHEZ REI, 1999, p. 58) e tamén é escasa a súa utilización nos textos literarios (FREIXEIRO MATO, 2006, p. 180). Aínda que se documenta en todo o territorio galego (ÁLVAREZ, 1980, p. 411, 414-416; ALGa 1995, mapas 193 e 194), segundo Sánchez Rei (1999, p. 157) é máis utilizada no occidente da provincia de Ourense e no sur da de Pontevedra ca noutras partes de Galicia¹⁵. A área estudada para este traballo sitúase na citada zona.

Nas entrevistas realizadas para este estudo recolléronse algúns casos de interpolación a varios informantes (22-27).

¹⁴ A interpolación, ademais de no portugués e o galego medievais, existiu tamén noutras variedades romances coma o leonés e o castelán medievais (CASTILLO LLUCH, 1996; SÁNCHEZ REI, 1999, p. 89-95; WANNER, 2001, p. 1703; MATUTE, 2013, p. 155). Para Matute (2013, p. 162-163) este fenómeno acadaba a súa “máxima intensidade (...) en el área occidental” da Península e “esta intensidade se iría difuminando conforme penetraba en territorio castellano, y en su área oriental (así como en la Rioja) tendría una incidencia mucho menor”. No castelán e leonés o fenómeno non se rexistra na actualidade (WANNER, 2001, p. 1703). No portugués estándar actual só é susceptible de ser interpolado o adverbio *não*, aínda que “já não é hoje uma opção gramatical para todos os falantes do português” (MARTINS, 2013, p. 2233). Noutros dialectos portugueses son máis as palabras que poden ser interpoladas (vid. a este respecto MAGRO, 2007, p. 81-136 e 2010; MARTINS, 2016). Tal e como ocorre no caso galego, no portugués actual “nenhum dialecto conservou a interpolação generalizada do português antigo” (MARTINS, 2013, p. 2233). De feito, no portugués brasileiro este recurso é exclusivo da lingua literaria e é sentido coma un “fósil lingüístico” (CASTILLO LLUCH, 1996, p. 291).

¹⁵ Para afirmar isto o autor baséase nos datos ofrecidos polo ALGa (1995: mapas 193 e 194) e por Álvarez (1980, p. 411, 414-416).

- (22) *ese muchacho que che eu estaba explicando* (Abe71m)
- (23) *as primeiras noites que se un deitaba nel* (Ore69h)
- (24) *as flores si que chas non conozo* (Pen78m)
- (25) *meu pai, cando me eu iba casar* (Arn63m)
- (26) *o meu abuelo por parte de meu pai, que eu xa o non conocín* (Pen56h)
- (27) *por eso che eu digo* (Ore47m)

Os *exordia* utilizados nas oracións con interpolación recollidas durante as entrevistas foron os seguintes: *que* (10 veces), *xa* (9), *cando ~ cuando* (4), *o(s) que* (3), *se* (3), *como* (2), *ao que / ás que* (2), *claro que* (1), *desde que* (1), *inda* (1), *por eso* (1), *porque* (1) e *tamén* (1).

No que respecta aos elementos interpolados¹⁶, os máis frecuentes son o adverbio *non* (25 veces) e o pronome *eu* (12). O pronome *el* e o determinante *un*, que realizan a función sintáctica de suxeito nas súas oracións, foron interpolados nunha ocasión (28-29). En consecuencia, nas secuencias rexistradas os elementos que con máis frecuencia aparecen interpolados son un pronome ou determinante con función de suxeito e o adverbio *non*. Neste aspecto, non se detecta unha situación diferente á do resto de variedades galegas (ÁLVAREZ, 1980, p. 410-412; SÁNCHEZ REI, 1999, p. 210; FREIXEIRO MATO, 2006, p. 180).

- (28) *desde que me el faltou* (Pen78m)
- (29) *as primeiras noites que se un deitaba nel* (Ore69h)

Cos datos dispoñibles, non se pode falar dunha área compacta, dentro da comarca, onde se utilice este trazo sintáctico. Os falantes que o utilizan proceden dos lugares da Arnoia (Arn63m), Abelenda (Abe71m), Orega (Ore69h e Ore47m) e Penavaqueira (Pen78m e Pen56h) (mapa 5). Trátase de catro informantes da xeración I e de dous da xeración II. No caso dos informantes Arn63m, Abe71m, Ore47m e Pen56h, tiráronse das gravacións algunhas secuencias con interpolación, mais son escasas e empregadas en expresións fixadas. En cambio, para os informantes Ore69h e Pen78m a interpolación

¹⁶ En Álvarez (1980, p. 410-418) pódese atopar unha listaxe dos elementos susceptibles de seren interpolados baseada na análise dos textos recollidos durante as enquisas do ALGa.

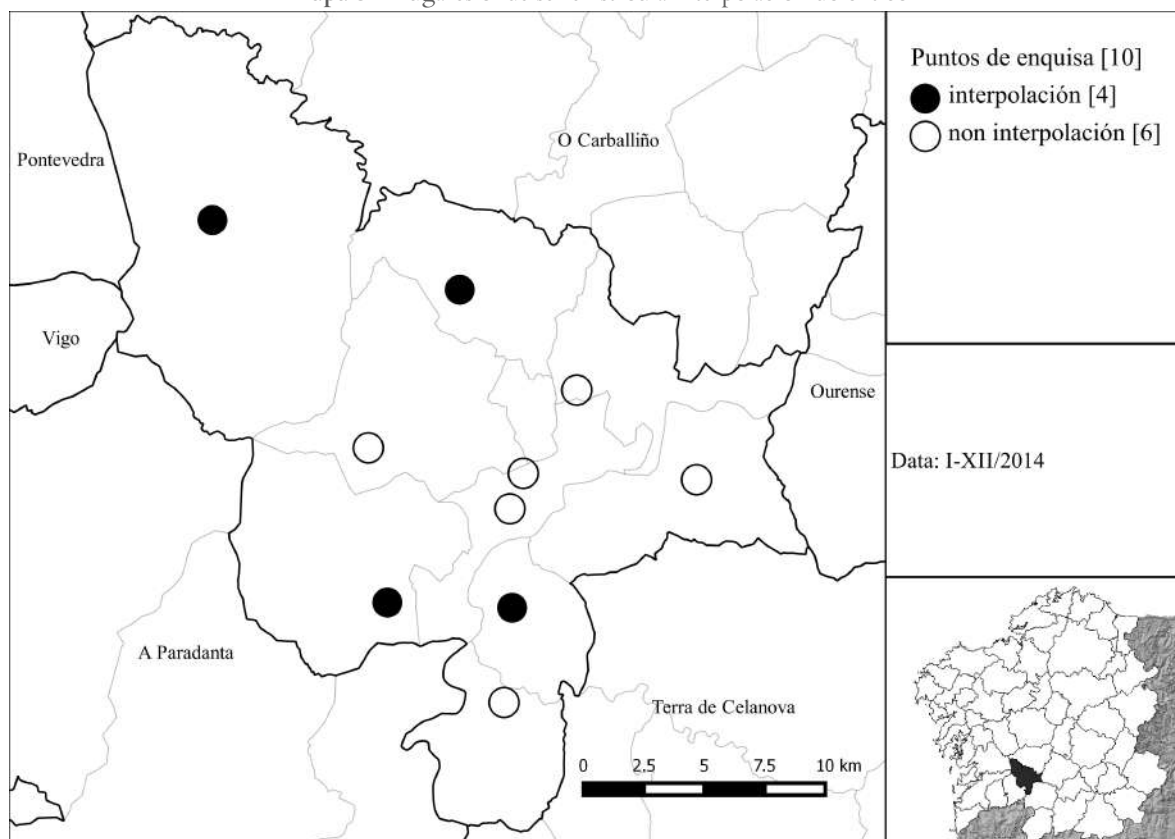
é a colocación máis frecuente segundo os datos recadados¹⁷. Ademais, son os únicos que utilizaron a interpolación como resposta ás preguntas do cuestionario destinadas a obter datos sobre esta ordenación.

Na cuestión 185 estimulábase os informantes para que desen unha destas tres respostas: *funme para non o facer* (próclise do clítico ao infinitivo), *funme para non facelo* (énclise do clítico ao infinitivo) e *funme para o non facer* (interpolación). Fíxose mediante a pregunta “Vostede está cunha persoa que lle manda facer algo e vostede non o quere facer. Cando chega á casa pregúntanlle por que se foi. Como diría que vostede se foi para non facer iso que lle mandaron?”.

No caso da pregunta 186, preguntábase “Vostede hai moito tempo que non ve un coñecido. Un día atópao e dille: Canto tempo hai...”. Obtivéronse as seguintes respostas: *Canto tempo hai que non te vexo!* (non interpolación) ou *Canto tempo hai que te non vexo!* (interpolación). Tanto Ore69h como Pen78m deron as respostas con interpolación: *funme para o non facer* e *Canto tempo hai que te non vexo!*, a diferenza do resto de informantes que proporcionaron os enunciados sen interpolación. Pode ser relevante que os únicos informantes da xeración II aos que lles rexistramos o fenómeno procedan dos lugares de Orega e Penavaqueira xa que destas localidades proceden tamén os informantes da xeración I que fan un uso maioritario da interpolación. Este feito podería indicar unha maior vitalidade do fenómeno neses lugares.

¹⁷ Estes individuos poden producir tamén secuencias sen interpolación de ningún elemento (p. ex., *se non che quedaba a pedra na raía*, Ore69h; *pra que non se perdera*, Pen78m).

Mapa 5 – Lugares onde se registrou a interpolación do clítico

Fonte: elaboración propia.

Os contextos onde máis frecuentemente se recolleron casos de interpolación son oracións subordinadas introducidas por unha conxunción que actúa como *exordium*. Os elementos interpolados rexistrados realizan exclusivamente as funcións de negación (*non*) ou de suxeito (*eu, el e un*).

Como conclusión, cómpre indicar que a interpolación é un fenómeno pouco frecuente. Como comenta Freixeiro Mato (2006, p. 183), a interpolación ten un carácter opcional. Hai que ter en conta, ademais, que o feito de que non se registre nas enquisas non implica que os falantes non a poidan usar.

Na zona do Ribeiro, a interpolación é un trazo lingüístico ausente do repertorio lingüístico dos falantes máis novos¹⁸. Os informantes que máis casos de interpolación presentan son, en xeral, persoas de idade avanzada e de fala moi conservadora¹⁹. Estes datos permiten apuntar á existencia dun cambio

¹⁸ Soto Andi3n (2014: 230) chega a unha conclusión semellante xa que di que a interpolación “se caracteriza por su inexistencia en informantes j3venes, incluso en los de la generaci3n intermedia”.

¹⁹ Freixeiro Mato (2006: 183) opina que o menor uso da interpolaci3n no galego contempor3neo fronte ao medieval “se pode explicar pola consagraci3n da 3ncise como posici3n non marcada, polo car3cter opcional que sempre tivo a interpolaci3n e, por 3ltimo, por tal estruturaci3n se non producir modernamente na lingua castel3, que desde hai s3culos v3n condicionando certas escollas, tam3n sint3cticas, do galego”.

en marcha consistente nun descenso na frecuencia do fenómeno se comparamos entre si os tres grupos de idade.

5. A colocación dos clíticos nas frases de infinitivo introducidas por preposición

Cando unha oración de infinitivo é introducida por medio dunha preposición, o clítico ligado sintacticamente ao infinitivo pódese situar antes do infinitivo (30a) ou despois deste (30b). Álvarez e Xove (2002: 567), despois de indicaren que existen as dúas posibilidades de colocación, sinalan que “a máis tradicional é a próclise”. Dado que non dan máis información ao respecto, é de supor que estes autores cualifican a colocación proclítica do pronome como “máis tradicional” atendendo a que é a colocación máis frecuente nos textos medievais (ÁLVAREZ, 1996).

(30a) Fágoo para che axudar

(30b) Fágoo para axudarche

A maior dificultade á hora de estudar a colocación dos clíticos neste tipo de construcións é que esta variable non aparece con frecuencia suficiente nas entrevistas como para poder facer unha descrición sólida. Ademais, non resultou fácil encontrar unha pregunta coa que obter datos sobre esta cuestión sen que a propia maneira de preguntar afectase á validez das respostas obtidas. Isto acostuma acontecer coa análise das unidades sintácticas elicidadas por medio de cuestionarios. Polo tanto, todos os datos que se analizan proceden das entrevistas. Débese sinalar que nalgunhas delas non se recolleu ningunha aparición de clíticos en oracións de infinitivo introducidas por preposición. En consecuencia, a cantidade de datos obtidos condiciona as conclusións ás que se chega, que han de ser interpretadas con prudencia. Tamén se debe ter en conta que hai preposicións coma *para* que introducen máis frecuentemente infinitivos ca outras como *hasta*.

En oracións de infinitivo introducidas pola preposición *a* non se rexistrou ningún caso de próclise. A variante única recollida neste caso, con cinco ocorrencias, foi a que presenta énclice do clítico ao infinitivo (31-33).

(31) *levou moito traballo a ganalos* (Arn63m)

(32) *a xente tendeu máis a irse hacia, hacia Venezuela e México* (Abe53m)

(33) *a desenvolverte aprendes* (Pen23h)

Coa locución temporal *ó* (preposición *a* + artigo *o*) a posición máis común é tamén a *énclise* do pronome ao verbo. Das dezanove ocorrencias desta variable, a colocación é *enclítica* en catorce casos (34–38). Os casos de *próclise* rexistrados proceden todos dun único informante, Ore69h²⁰. Na transcripción da súa entrevista atópanse catro casos de *énclise* e cinco de *próclise* (39–41).

(34) *ó sentarme na fábrica* (Pen78m)

(35) *ó doblarte* (Esp72m)

(36) *ó facérense socios tiveron que pagar* (Esp52m)

(37) *ó enterarse que eran de sangue* (Ore47m)

(38) *ó separarme* (Arn43m)

(39) *ó se poñer a parte eran un veciño máis* (Ore69h)

(40) *ó me meter na cama* (Ore69h)

(41) *ó lle faceres así a outro* (Ore69h)

No estudo xa citado de Álvarez (1996) esta autora sostén que tanto coa preposición *a* coma coa locución *ó* son posibles a *próclise* do pronome ou a *énclise*²¹. Porén, os datos que ofrece esta autora e os recollidos para este estudo apuntan a que a *próclise* é moi rara nestes casos.

Rexistráronse 48 casos de oracións de infinitivo introducidas por *de*. Por grupos de idade, dos informantes da xeración I recadáronse dezaioito casos de *próclise* (42–45) e catorce de *énclise* (46–49). Na xeración II só se recolleu un caso de *próclise* (50) e sete de *énclise* (51–53). Entre os informantes da xeración III a única posición do clítico rexistrada, en oito ocasións, foi a *énclise* (54–56). Polo tanto, a *próclise* é a posición máis frecuente na xeración I e a *énclise* a colocación máis frecuente nos grupos de idade II e III.

²⁰ A fala deste informante caracterízase por presentar trazos lingüísticos considerados “conservadores”, coma a interpolación dos clíticos, o infinitivo conxugado, paraxoxe de /e/, etc.

²¹ Nas oracións de infinitivo introducidas por *a* e *ó* os únicos pronomes que non poden ir *próclíticos* ao infinitivo, por razóns fonéticas, son *o(s)* e *a(s)* (ÁLVAREZ, 1996, p. 16). No portugués falado prodúcese a mesma restrición e polos mesmos motivos (VIEIRA, 2003b, p. 1346).

- (42) *despois de lle sacar o unto* (Ore69h)
- (43) *fartéicheme de o dar eu* (Vil72m)
- (44) *non foi capaz de me entrar a porta* (Pen78m)
- (45) *empezáronlle a pegar, a pegar, as ganas de se vir* (Lou75m)
- (46) *despois de afumala* (Abe71m)
- (47) *había que se fartar de fregalas* (Esp72m)
- (48) *trataba de telos comigo* (Reg77h)
- (49) *collinche a costumbre de chamarlle Benito* (Ore69h)
- (50) *diferéncianse na forma de se poñer e andar* (Pen56h)
- (51) *despois de virnos de Uruguai xa non volvemos* (Abe53m)
- (52) *non fun capaz de lela* (Arn43m)
- (53) *era a forma de conservalos* (Pen56h)
- (54) *é cuestión de unilos* (Esp27h)
- (55) *estuvo a punto de palmala* (Rib20h)
- (56) *non é de reunirse a familia* (Reg21h)

Recolléronse 93 casos en que *para*, realizada como *pa* [pa], introduce unha oración de infinitivo. Na xeración I rexistráronse trinta e tres casos de próclise (57-59) e vinte e cinco de énclise (60-62). Na xeración II recolléronse doce ocorrencias de próclise (63-65) e once de énclise (66-68). Na xeración III só hai un caso de próclise (69) e once de énclise (70-72). Os datos recadados indican que a colocación máis frecuente nas xeracións I e II é a próclise, mentres que na xeración III o é a énclise. Cómpre dicir que hai informantes das xeracións I e II que usan as dúas variantes.

- (57) *pa lle dar a volta* (Abe71m)
- (58) *pa lle dar de mamar* (Ore69h)

- (59) *non tuven tempo pa o ir ver* (Esp72m)
- (60) *pa mantelos* (Esp72m)
- (61) *pa facelo ben* (Ore69h)
- (62) *non había pa compralos* (Reg77h)
- (63) *pa che dicir o nome* (Ore47m)
- (64) *collíamos os pequenos pa os criar* (Pen56h)
- (65) *vén pa os cuidar* (Vil48h)
- (66) *miña nai deuse a volta pa dicirme algo* (Arn43m)
- (67) *pa axudarlle a miña nai* (Abe53m)
- (68) *pa poñelo máis ancho* (Pen56h)
- (69) *pa nos dicir onde temos que ir* (Pen23h)
- (70) *pa divertirme* (Ore26h)
- (71) *pa chamuscalo* (Vil22h)
- (72) *pa pincharse atrás* (Arn19m)

As oracións de infinitivo introducidas pola preposición *por* son moito menos frecuentes no corpus ca as introducidas por outras preposicións (11 ocorrencias). Nas construcións de infinitivo con esta preposición rexistrouse na xeración I, unha ocorrencia de próclise (73) e tres de énclice (74-76). Na xeración II só se recolleu un único caso de próclise (77) e ningún de énclice, mentres que na xeración III, a única posición do pronome utilizada, en seis casos, é a énclice (78-80).

- (73) *por lle levar a maleta* (Reg77h)
- (74) *hai certas cousas que inda non nos dou por facelas* (Abe71m)
- (75) *por meterse na política* (Rib65h)
- (76) *partiron a calle por poñerlle ese nome* (Rib65h)
- (77) *despois choraba por as haber comido* (Ore47m)
- (78) *non solo por visitala* (Ore26h)
- (79) *por chamarlle dalgunha maneira* (Rib20h)
- (80) *acabas tendo influencias por estudialo* (Rib20h)

No caso da preposición *sin*, o corpus conta con 14 ocorrencias. Entre os individuos da xeración I recolléronse seis casos de próclise (81-83) e cinco de énclise (84-86). Na xeración II, un informante usou unha vez a colocación proclítica (87) e outra informante a enclítica (88). Entre os falantes da xeración III só temos un caso de énclise (89) e ningún de próclise. A próclise é a colocación máis frecuente unicamente no grupo de idade I.

- (81) *sin se casar* (Ore69h)
- (82) *sin lle dar importancia* (Pen78m)
- (83) *sin lle dicir nada* (Reg77h)
- (84) *levo moitos anos sin vela* (Reg77h)
- (85) *xa levamos anos sin facela* (Esp72m)
- (86) *sin calcarlle tanto* (Ore69h)
- (87) *zurcir é coser un roto pero sin o xuntar* (Pen56h)
- (88) *temos de todo sin movernos* (Abe53m)
- (89) *sin dudalo* (Ore26h)

Ademais das preposicións xa mencionadas, no corpus hai algunhas outras que aparecen en moitas menos ocasións. Trátase de *con*, *en*, *hasta* e *según*. Con *según* temos un único caso de énclise no corpus (90). Coa preposición *hasta* rexistrouse un caso de énclise (91) e mais outro de próclise (92). Coas outras preposicións (*con* e *en*), a colocación recollida nas entrevistas foi a enclítica, en catro ocasións (93-96). Polo tanto non foi posible detectar variación.

- (90) *según a iban fiando* (Ore69h)
- (91) *hasta irlle tirando de adentro o miolo todo* (Ore69h)
- (92) *hasta se casaba unha miña irmán* (Reg77h)
- (93) *con terlle as cousas ó día, é suficiente* (Abe53m)
- (94) *tardabas unha época en pórtelo ó día* (Abe53m)
- (95) *o primeiro que se alegra en verme é el* (Arn43m)
- (96) *tardei en incorporarme nunha rotonda* (Arn19m)

Na táboa 3 recóllense os datos de énclise e próclise en cada xeración segundo o tipo de preposición que introduce a oración de infinitivo. Ademais, inclúense tamén os índices totais de colocación enclítica e proclítica correspondentes a cada un dos grupos de idade.

Os datos obtidos non permiten extraer conclusións categóricas sobre como as diferentes preposicións poden condicionar a próclise ou énclise do pronome. Isto é debido, fundamentalmente, a que non se dispón dun número suficiente de ocorrencias. O único que se pode afirmar, con cautelas, é que a preposición *a* e a locución *ó* non favorecen a próclise do pronome.

Se se comparan os índices de próclise e énclise nos distintos grupos de idade pódese apuntar que: a) na xeración I, a pesar de que existen diferenzas entre os diferentes informantes, parece que ambas as posicións son igualmente frecuentes; b) na xeración II, a posición máis frecuentemente rexistrada é a énclise, mais as oracións de infinitivo con próclise do pronome tamén se documentan en numerosas ocasións, ata o punto de que estas acadan un índice do 0.37; e c) na xeración III, a próclise é unha colocación moito menos frecuente, só documentada nun informante unha única vez. Estes datos semella que apuntan a unha tendencia de consolidación da énclise como colocación máis frecuente na fala dos informantes máis novos, tal e como se ten afirmado noutros estudos.

Táboa 17 – Posición do clítico por xeracións en frases introducidas por preposición

Preposición	Posición do clítico	Xeración I	Xeración II	Xeración III	Total
<i>a</i>	Próclise	0	0	0	0
	Énclise	4	1	0	5
<i>ó</i>	Próclise	5	0	0	5
	Énclise	10	4	0	14
<i>de</i>	Próclise	18	1	0	19
	Énclise	14	7	8	29
<i>con</i>	Próclise	0	0	0	0
	Énclise	0	1	0	1
<i>en</i>	Próclise	0	0	0	0
	Énclise	0	2	1	3
<i>hasta</i>	Próclise	1	0	0	1
	Énclise	1	0	0	1
<i>para</i>	Próclise	33	12	1	46
	Énclise	25	11	11	47
<i>por</i>	Próclise	1	1	0	2
	Énclise	3	0	6	9
<i>según</i>	Próclise	1	0	0	1
	Énclise	0	0	0	0
<i>sin</i>	Próclise	6	1	0	7
	Énclise	5	1	1	7
Total	Próclise	64 (0.51)	15 (0.37)	1 (0.03)	80
	Énclise	60 (0.49)	27 (0.63)	27 (0.97)	114

Fonte: elaboración propia.

Os estudos sobre o tema recollen o predominio da énclise nas oracións de infinitivo introducidas por preposición²². Segundo Álvarez, neste contexto, “na lingua oral actual a posición máis frecuente nos predicados afirmativos é a énclise” (ÁLVAREZ, 1996, p. 14). Sánchez Rei, nun traballo sobre cambio lingüístico en galego, afirma que a colocación enclítica do pronome “se vai facendo cada vez

²² Nalgúns estudos sobre falas galegas xa se constatou unha maior frecuencia da énclise na lingua falada. Sirva como exemplo o que afirma Taboada Cid sobre a fala do val de Verín (1979: 118) “Cuando un infinitivo y gerundio van subordinados a un verbo principal mediante una preposición, [o pronome] también va enclítico (...). También puede ir procítico, como sucede en el gallego general, pero no es ésta su posición habitual”. Tamén Regueira (1989: 524) detecta a mesma tendencia no galego da Terra Cha: “Se o pronome acompaña a un infinitivo rexido por preposición, o máis habitual é que se mantéña fixo en posición posverbal” aínda que matiza que “non son raros os casos en que se coloca entre a preposición e mailo infinitivo, sobre todo nos falantes que teñen rasgos lingüísticos máis conservadores.”

máis habitual entre diversos sectores de galegofalantes, mesmo chegando a ser a única en determinadas franxas etéreas” (SÁNCHEZ REI, 2007, p. 114)²³.

Estes autores non coinciden á hora de explicaren as causas do aumento da énclise. Segundo Sánchez Rei o contacto co castelán é a causa fundamental que explicaría este dominio actual da énclise en galego²⁴. Este autor afirma que:

Esta orde morfosintáctica tan tradicional [a próclise] está a sufrir un retroceso no uso do galego de hoxe, debido, con toda probabilidade, á existencia de dúas alternativas de se dispor o pronome das cales unha delas é coincidente coa prescrición morfosintáctica do español (SÁNCHEZ REI, 1999, p. 53, nota 78).

Pola contra, Rosario Álvarez non inclúe o contacto como causa do cambio, senón que ofrece unha explicación baseada no propio sistema. No seu estudo xa citado, di que a colocación máis habitual no galego medieval era a próclise pero que “este progresivo abandono da primitiva posición débese atribuír a unha evolución interna da lingua” (ÁLVAREZ, 1996, p. 14)²⁵.

Na miña opinión, non se pode descartar que a *interferencia negativa de converxencia*²⁶ co castelán favoreza unha das variantes (a énclise) fronte á outra (a próclise) (KABATEK, 2000). Non obstante, é posible que o contacto co castelán estea a acelerar un proceso de cambio endógeno no galego.

²³ Hai que facer constar que o de Álvarez (1996) e o de Sánchez Rei (2007) son estudos que empregan datos de diferentes momentos. Álvarez (1996) estuda as gravacións feitas para o ALGa a mediados da década dos 70 do século pasado. Sánchez Rei (2007) baséase nas súas impresións sobre o galego falado e nunha serie de gravacións realizadas a persoas de idades diferentes e procedentes da área da Coruña. Este autor non informa da cantidade de datos recadados.

²⁴ Esta explicación xa fora apuntada, para o galego da comarca de Ferrol, por Porto Dapena (1977, p. 178): “Quizás por el influjo del castellano, el gallego de la comarca ferrolana prefiere también la posición enclítica del pronombre cuando el verbo es un infinitivo regido de una preposición”.

²⁵ No portugués actual o clítico pode ir antes ou despois do verbo: “As orações infinitivas simples introduzidas por preposição admitem quer a colocação enclítica quer a colocação proclítica dos pronomes átonos” aínda que “ficam, contudo fora do padrão de variação as preposições *a* e *com*, que se associam sempre à ênclise” (MARTINS, 2013, p. 2280). Segundo Vieira (2003b, p. 1345-1346) a porcentaxe de énclise no portugués europeo é do 24% nas oracións de infinitivo introducidas polas preposicións *de*, *para* e *sem* e do 54% nas introducidas por *a* e *em*; no portugués de Mozambique as porcentaxes de énclise son do 34% e do 44% respectivamente. Vid. tamén a este respecto Álvarez (2004) e Martins (2016).

²⁶ A interferencia negativa de converxencia prodúcese cando os falantes dunha lingua B usan máis frecuentemente unha estrutura que existe nas linguas A e B que unha equivalente, pero que só existe na lingua A. O termo *interferencia negativa* foi tomado por Kabatek (2000) de Coseriu (1977).

6. A colocación dos clíticos nas frases de infinitivo introducidas por un nexo subordinante

Existen unha serie de nexos (*onde, que, como, quen...*) que permiten que o clítico se sitúe en posición pre- ou posverbal nas oracións de infinitivo introducidas por eles (ÁLVAREZ; XOVE, 2002, p. 567).

A información que se analiza nesta alínea está tomada das entrevistas, xa que no cuestionario non se incluíu ningunha pregunta que ofrezca datos para este contexto. Os datos procedentes das entrevistas son escasos e corresponden a oito dos informantes. Nestes textos recolléronse seis rexistros de enunciados con pronomes en próclise (97-102) e sete en énclise (103-109); en todos eles o clítico está ligado sintacticamente ao infinitivo e fai referencia a algún elemento aparecido antes. A ordenación do clítico en próclise ao infinitivo rexistrouse nas entrevistas a persoas da xeración I; os enunciados nos cales o pronome aparece enclítico ao infinitivo corresponden a falantes dos tres grupos xeracionais. Dúas das informantes entrevistadas (Abe71m e Esp72m) empregan tanto a próclise coma a énclise nestes contextos sintácticos.

- (97) *xa non hai onde os pór* (Abe71m)
- (98) *non hai por que lle dicir nada* (Reg77h)
- (99) *eu non sabía onde o había poñer* (Esp72m)
- (100) *non temos por que a ter á chuvia* (Abe71m)
- (101) *non teño nadiña que lle dar* (Abe71m)
- (102) *non hai a quen lle vender* (Arn63m)
- (103) *non sei como dicilo* (Reg21h)
- (104) *non sei como dicircho* (Reg21h)
- (105) *hai veces que non sei onde poñelo co dolor que teño* (Esp72m)
- (106) *non tes onde metelos* (Reg52m)
- (107) *non teño con que facerlle o caldo ós rapaces* (Abe71m)
- (108) *non había con que divertirse* (Vil72m)

(109) *ten moito de que queixarse* (Esp27h)

7. A colocación dos clíticos en predicados negativos

Mediante o cuestionario recolléronse datos de colocación do pronome átono en oracións de infinitivo negativas (Pregunta 78, *Non o facer*)²⁷. As respostas recollidas amosan que, na área estudada, é posible tanto a próclise ao infinitivo (*non o facer*) coma a énclise ao mesmo (*non facelo*). As respostas con próclise son máis comúns nos informantes das xeracións I e II e as respostas son máis frecuentes entre os informantes da xeración III. Non obstante, o número de respostas do tipo *non o facer* é máis común no grupo de idade I ca no grupo de idade II (táboa 4). Á vista dos datos obtidos, resulta evidente que o factor idade determina a frecuencia con que ocorren as dúas ordenacións. A disposición en próclise caracteriza, por ser máis frecuente, as xeracións I e II (especialmente a xeración I), mentres que a énclise é claramente identificativa da xeración de persoas máis novas.

Táboa 4 – Posición do clítico en construcións de infinitivo negativas

	Próclise	Énclise
Xeración I	9	1
Xeración II	6	4
Xeración III	1	9

Fonte: elaboración propia

Nas entrevistas recolléronse unicamente tres ocorrencias que, dalgún xeito, e a pesar da escaseza de datos, semellan confirmar a tendencia observada nas respostas ao cuestionario (110-112).

(110) *é mellor non facelo* (Rib20h).

(111) *costounos moito (...) o de non bañarse tódolos días* (Abe53m)

(112) *ó non o deixar que críe* (Pen56h)

²⁷ Segundo Álvarez (1996, p. 14): “nos predicados negativos [...] o pronome admite dúas posicións. A máis frecuente na lingua actual é, sen dúbida, a énclise ó infinitivo, mesmo en falantes vellos”. Os datos elicitados na área do Ribeiro non cadran con esta afirmación e dan conta dunha distribución etaria ben diferente.

8. A colocación dos clíticos en complexos verbais

Nalgúns complexos verbais son posibles diversas colocacións dos pronomes átonos. Non todos os complexos verbais participan do mesmo grao de gramaticalización e, en consecuencia, as posibilidades de disposición non son as mesmas. As construcións máis gramaticalizadas acostuman ser as constituídas por un verbo auxiliar e un verbo auxiliado, identificadas tradicionalmente como perífrases (ÁLVAREZ; XOVE, 2002: p. 335-341; FREIXEIRO MATO, 2006, p. 434-437). As perífrases caracterízanse por teren un significado unitario, diferente á suma dos significados dos seus compoñentes (FREIXEIRO MATO, 2006, p. 434).

Nos complexos formados por un verbo auxiliar e un verbo auxiliado, sen nexa entre ambas as dúas formas verbais, o clítico pode depender fonoloxicamente do verbo do que é complemento (*vou facelo, quero facelo*) ou do verbo auxiliar (*vouno facer, quero facer*). No caso de que entre as dúas formas verbais se sitúe un nexa, existe unha terceira posibilidade, a próclise con respecto ao verbo auxiliado (*tes que o facer*) (ÁLVAREZ; XOVE; 2002: 567-569; FREIXEIRO MATO, 2006, p. 171).

Álvarez (1996, p. 20), ao analizar a distribución dos clíticos neste tipo de contextos indica que, no caso das perífrases verbais sen nexa, a colocación “menos usada de tódalas opcións posibles é a énclise ó infinitivo”²⁸. Nas perífrases con nexa (p. ex. *ter + que + inf.*), a énclise ao infinitivo (*tes que facelo*) ten unha frecuencia maior ca a énclise ao verbo auxiliar (*telo que facer*) e ca a próclise ao verbo principal (*tes que o facer*). Algúns autores coma Sánchez Rei (1999 e 2007) e Freixeiro Mato (2006) opinan que esta “tendencia xeral cara á simplificación da opcionalidade en favor da énclise vén supor, máis unha vez o afastamento da tradición lingüística galego-portuguesa e da práctica dominante no portugués actual” (FREIXEIRO MATO, 2006, p. 175)²⁹.

Antes de proceder á análise dos datos recollidos, creo interesante ver cales son as posibilidades de colocación pronominal nos complexos verbais nas variedades románicas próximas.

No portugués moderno, a próclise ao verbo principal é a variante máis frecuente. Con todo, diversos estudosos dan conta de que non é rara a énclise ao verbo principal, especialmente na variedade europea do portugués (VIEIRA, 2003a e 2003c; MARTINS, 2016). No astur-leonés, nos complexos verbais sen nexa só é posible a énclise: *voi facelo, queremos facelo, puen equivocase, has*

²⁸ A posición do clítico nos complexos verbais foi estudada nalgúns traballos, con diferentes enfoques, por parte de varios investigadores. O traballo de Álvarez (1996) parte de gravacións realizadas nos anos 70 e 80 e dá conta da variedade utilizada por falantes adultos de zonas rurais. Santos Raña (2018), pola súa banda, analiza esta variable en textos escritos de diferentes xéneros dos séculos XIX e XX. Sánchez Rei (2007) emprega datos da literatura popular galega e compáraos con observacións sobre a fala de informantes de diferentes idades.

²⁹ Vid. tamén o traballo de Álvarez (1996, p. 20): “na lingua antiga era de regra que o pronome se situase onda o auxiliar”. Con respecto á afirmación de Freixeiro Mato, é preciso indicar que, ao meu xuízo, simplifica en exceso a situación do portugués contemporáneo. Vid. a este respecto Martins (2016) e a bibliografía manexada por esta autora.

llamame... Só en complexos verbais con nexo é posible atopar o pronome noutra posición, a próclise ao verbo principal: *tengo que facela ~ tengo que la facer, hai que facela ~ hai que la facer* (CANO GONZÁLEZ, 1977, p. 296-297; VALLINA ALONSO, 1985; CANELLADA, 1996, p. 30; SOBRIÑO PÉREZ, 2001; ANDRÉS DÍAZ, 2013, p. 656).

No italiano e no castelán, linguas onde o clítico tende a situarse despois do verbo principal, é un fenómeno moi frecuente a subida do clítico nos complexos verbais (*lo tengo que hacer hoy ~ tengo que hacerlo hoy; lo posso fare per domani ~ posso farlo per domani* (SORIANO FERNÁNDEZ, 1999, p. 1262-1263; WANNER, 2001, p. 1703; GERLACH, 2002: 42 e 199; IGLESIAS, 2012; SPENCER; LUÍS, 2012, p. 163)³⁰).

A información recadada na investigación para este estudo permite extraer algunhas conclusións de interese sobre a disposición dos clíticos na área estudada. Os complexos verbais analizados son todos perifrásticos: *acabar + de + inf., ter + que + inf., haber + que + inf., estar + xer., estar + a + inf. e ir + inf.* (con valor de futuro). Os datos analizados máis polo miúdo proceden da enquisa co cuestionario.

Na descrición empregarei as seguintes claves: P1 (= posición 1) para me referir á énclise do pronome ao verbo auxiliar (*telo que facer, voumo facer*); P2 (= posición 2) para a próclise do pronome ao verbo auxiliado, algo que só é posible nos complexos verbais que constan dun nexo (*tes que o facer*); e P3 (= posición 3) para a énclise do pronome ao verbo auxiliado (*tes que facelo, vou facelo*). Ofrécese a seguir unha representación esquemática:

Verbo auxiliar (P1) + (nexo) (P2) + verbo auxiliado (P3)

8.1 *acabar + de + inf.*

A información recollida mostra que a ordenación máis común nas repostas dos informantes é a P3 (*acaba de facelo*, 17 ocorrencias), tamén é a máis común nos falantes máis novos e a menos

³⁰ No francés moderno, ao contrario do que ocorría no francés medieval, non se dá a próclise ao verbo auxiliar. Tampouco existe este fenómeno no romanés nin en moitas variedades da Italia setentrional, mais si en occitano, sardo e catalán (ROBERT, 2016). Polo tanto, como indica Wanner, en moitas linguas e variedades romances “some degree of CR [clitic raising] is practiced, with considerable inter-speaker differences, and with marked stylistic preferences for limiting CR in more formal registers” (WANNER 2001, p. 1704). Neste sentido, as variedades romances ibéricas máis occidentais mostran un comportamento, con respecto á disposición do clítico, diferenciado do resto das variedades herdeiras do latín, a pesar de que na lingua antiga as diferenzas non eran tan grandes (POSNER, 1998, p. 214-223; MARTINS, 2016).

frecuente nos de máis idade. As outras dúas opcións rexístranse sobre todo nas xeracións I e II (*acaba de o facer*, 7 ocorrencias; *acábao de facer*, 6 ocorrencias) (táboa 5).

Táboa 5 – Posición do clítico na perífrase *acabar + de + inf.*

	P1	P2	P3
Xeración I	3	5	2
Xeración II	2	2	6
Xeración III	1	0	9

Fonte: elaboración propia.

As poucas ocorrencias desta perífrase recollidas parecen confirmar os datos elicitados co cuestionario (113-116).

(113) *ó acabar de matalo* (Esp72m)

(114) *ó acabar de chamuscalo* (Esp72m)

(115) *acaba de lle salir a do xuicio* (Abe71m)

(116) *acababa de me comprar as fabas* (Lou75m)

8.2 *ter+ que + inf.*

A posición máis frecuente con esta perífrase obrigatoria é a P1 (*telo que facer*, 15 ocorrencias). Menos frecuentes son a P3 (*tes que facelo*, 10 ocorrencias) e a P2 (*tes que o facer*, 5 ocorrencias). A P3 é a máis usada polos membros do grupo de idade III e a P2 caracteriza a fala dalgúns dos informantes do grupo de idade I (táboa 6).

Táboa 6 – Posición do clítico na perífrase *ter + que + inf.*

	P1	P2	P3
Xeración I	6	4	0
Xeración II	6	1	3
Xeración III	3	0	7

Fonte: elaboración propia.

Os datos procedentes das entrevistas contribúen a enriquecer o cadro. A maioría dos informantes empregan máis dunha variante, sendo a P1 a posición máis frecuente (117-119). Mentres a P2 é

característica dos falantes maiores de 60 anos (120-121), a P3 é especialmente frecuente entre os falantes de menos de 30 (122-123), mais non exclusiva deste grupo de idade (124).

- (117) *túvose que vir* (Vil72m)
 (118) *teslle que ir cobrar* (Esp52m)
 (119) *téñolle que dedicar moito tempo* (Arn19m)
 (120) *tiñamos que lle levar a comida* (Abe71m)
 (121) *tuven que lle buscar unha desculpa* (Pen78m)
 (122) *tiña que telo escondido* (Arn19m)
 (123) *tuvo que deixalo polas presións* (Rib20h)
 (124) *tendes que acoplarvos* (Lou48m)

8.3 *haber + que + inf.*

A posición do clítico máis frecuente coa perífrase *haber + que + inf.* é a P3 (*hai que batelos*, 18 ocorrencias). Esta variante foi a única usada polos falantes do grupo de idade III. A posición P2 (*hai que os bater*, 8 ocorrencias) e a P1 (*hainos que bater*, 4 ocorrencias) son utilizadas polos informantes de máis de 40 anos (táboa 7).

Táboa 7 – Posición do clítico na perífrase *haber + que + inf.*

	P1	P2	P3
Xeración I	2	5	3
Xeración II	2	3	5
Xeración III	0	0	10

Fonte: elaboración propia.

Os datos recadados das entrevistas demostran que un mesmo informante pode usar máis dunha variante. As ordenacións P1 (125-127) e P3 (128-130) son rexistradas nas entrevistas con informantes de todas as xeracións. Non obstante, só se recolleron exemplos de P2 de informantes dos grupos de idade I e II (131-133).

- (125) *ó outor día habíao que partir* (Lou75m)
- (126) *haina que ter entre as maus pa que queza* (Ore47m)
- (127) *xoga o Dépor contra o Celta e entonces habrao que ver* (Vil22h)
- (128) *se se incendiaba había que acudirlle* (Ore69h)
- (129) *teñen o “don” e hai que utilizalo* (Lou48m)
- (130) *mañá hai que levantarse máis cedo* (Rib20h)
- (131) *hai que lle levar unha taza de leite ás mañás* (Abe71m)
- (132) *había que se desplazar para ir ó médico* (Vil72m)
- (133) *había que llo ir botando pouco e pouco* (Pen56h)

8.4 *estar + xer.*

Os datos recollidos co cuestionario para a perífrase *estar + xerundio* amosan que a posición maioritaria en todos os grupos de idade é a énclise ao verbo auxiliar (436 ocorrencias) (134–136), sendo posible tamén a énclise ao verbo principal (116 ocorrencias) (137–139). Así e todo, se se comparan os datos dos tres grupos de idade entre si (táboa 8), compróbase que a énclise ao xerundio é máis frecuente no grupo de idade II ca no I, e maior no grupo de idade III ca no II³¹. Hai que advertir que, como esta perífrase alterna na área con *estar + a + inf.*, os datos do cuestionario que teño de cada informante son diferentes.

- (134) *estalle dando de comer ó neno* (Arn63m)
- (135) *estao metendo na lavadora* (Abe28m)
- (136) *estase afeitando* (Esp52m)
- (137) *está levantándoa* (Arn43m)

³¹ Os datos de cada falante pódense consultar na táboa 1 do Anexo. A cifra entre paréntese representa o índice de uso de cada variante.

(138) *está dicíndolle algo ó oído* (Rib65h)

(139) *está dándolle o peito ó neno* (Rib20h)

Táboa 8 – Posición do clítico na perífrase *estar + xer.*

	Índice P1	Índice P3
Xeración I	0.92	0.08
Xeración II	0.81	0.19
Xeración III	0.69	0.31

Fonte: elaboración propia.

8.5 *estar + a + inf.*

No caso desta perífrase a colocación máis frecuentemente rexistrada é a énclese ao verbo auxiliar (90 ocorrencias) (140-141), aínda que é posible tamén a énclese ao inf. (18 ocorrencias) (142-143)³². Hai que sinalar que non se recolleu ningún caso de próclise ao infinitivo. Os datos recollidos son escasos xa que moitos falantes empregan a perífrase *estar + xer.* en lugar de *estar + a + inf.* Para moitos informantes conto só cunha ocorrencia da variante, polo que non me atrevo a establecer conclusións sobre os factores que determinan a colocación do clítico nesta perífrase. É posible que a énclese estea favorecida no corpus debido ao contexto fonético, xa que a maioría dos casos de énclese ao infinitivo se dan cando á forma verbal *está* lle segue o clítico *a*. Na táboa 9 ofrécense os índices medios de uso das dúas posicións por grupos de idade. O índice menor de P1 corresponde ao grupo de idade III.

(140) *estalle a dar de comer ó miniño* (Pen78m)

(141) *estanse a abrazar* (Pen56h)

(142) *está a levantala* (Rib20h)

(143) *está a comelo* (Rib40h)

³² Os datos de cada falante pódense consultar na táboa 2 do Anexo. A cifra entre paréntese representa o índice de uso de cada variante.

Táboa 9 – Posición do clítico na perífrase *estar + a + inf.*

	Índice P1	Índice P3
Xeración I	0.66	0.34
Xeración II	0.71	0.29
Xeración III	0.56	0.44

Fonte: elaboración propia.

8.6 *ir + inf.*

Nesta perífrase con valor de futuro a única variante presente nos datos que teño, tanto os recadados co cuestionario (táboa 10) coma os das entrevistas, é a énclice ao verbo auxiliar (144-149).

Táboa 10 – Posición do clítico na perífrase *ir + inf.*

	Ocorrencias P1	Ocorrencias P3
Xeración I	30	0
Xeración II	30	0
Xeración III	30	0

Fonte: elaboración propia.

- (144) *voulle quitar o sonido ó móbil* (Reg21h)
- (145) *se é máis nova ca min vouna tratar de tu* (Arn19m)
- (146) *vaiche preguntar de cantas maneiras se pode dicir* (Ore47m)
- (147) *voulle preguntar á muller e xa che digo* (Pen56h)
- (148) *esta semana vaina haber toda a semana* (Abe71m)
- (149) *o sábado voulle axudar á filla da María* (Ore69h)

8.7 Outros complexos verbais

Nas gravacións das conversas cos informantes recolléronse tamén datos que poden dar conta da colocación dos clíticos noutros complexos verbais. Na maioría dos casos só conto cunha ou dúas ocorrencias nun número reducido de informantes. Mais creo de interese analizar aqueles casos para os que conto cun maior número de datos: a perífrase *poder + inf.* e o complexo verbal non perifrástico *querer + inf.*

No caso de *poder + inf.* a énclese ao verbo auxiliar (P1) é a variante máis empregada (16 ocorrencias) por parte dos informantes (150-154) fronte á énclese ao infinitivo (P3) (4 ocorrencias) (155-157). O escaso número de ocorrencias por informante non permite facer afirmacións seguras. O único que se pode afirmar é que ambas as dúas variantes son usadas por individuos dos tres grupos de idade estudados.

(150) *pódeche facer unha broma* (Arn19m)

(151) *podíanche facer o da casa* (Esp52m)

(152) *podíanche dicir, no! Pódesme tratar de tu* (Pen56h)

(153) *podíame meter nun equipo de fútbol* (Pen23h)

(154) *podíase ir facilmente* (Esp72m)

(155) *puido facelo el* (Pen56h)

(156) *eu podo chamalo agora* (Rib65h)

(157) *podes collelo cando queiras* (Esp72m)

Cando a perífrase vai precedida dalgún elemento que pode provocar a próclise do pronome ao verbo auxiliar, esta é a variante máis frecuentemente recollida con 39 rexistros (158-161), mentres que de énclese ao infinitivo conto con 7 rexistros (162).

(158) *se a puidera traer para aquí, traíaa pra onda min* (Pen78m)

(159) *mirai que huxe o Manolo non lle pode vir* (Lou75m)

(160) *que che podo contar?* (Rib40m)

(161) *non o podíamos controlar* (Arn19m)

(162) *as costumbres non podes comparalas con outros pueblos* (Abe53m)

Con respecto a *querer* + *inf.* hai que indicar que é o único complexo verbal non perifrástico que é analizado³³. Os datos recadados para estudar a colocación do pronome átono neste complexo verbal non perifrástico amosan unha maior frecuencia da P1 ca da P3. Das 21 ocorrencias totais desta variable hai 17 casos de P1 (163–164) e 4 de P3 (165).

(163) *e o meu home quíxolla comprar* (Pen78m)

(164) *queríanme levantar en peso* (Reg77h)

(165) *queren facerlle coma un homenaxe* (Rib65h)

Recolléronse tamén 16 casos en que este complexo verbal se sitúa despois dunha palabra que pode provocar a próclise do pronome ao verbo auxiliar. En 15 casos recolleuse próclise do pronome ao verbo auxiliar (166–168) e nunha ocasión a énclice do clítico ao infinitivo (169).

(166) *tampouco os quere deixar* (Esp52m)

(167) *a veces o corpo non os quere facer* (Rib20h)

(168) *cando me quero dirigir a eles* (Ore26h)

(169) *e non queren perdelo* (Esp52m)

8.8 Recapitulación

Os datos recadados permiten describir a variación no comportamento dos clíticos nalgúns complexos verbais (táboa 11). Neste comportamento semella influír o factor idade. Algúns feitos xa sinalados que van nesta liña son os seguintes:

- 1) A énclice ao verbo auxiliar é a solución máis frecuente nos tres grupos de idade nas perífrases *estar* + *a* + *inf.* e *estar* + *xer.* Porén, no grupo de idade II o índice de énclice é maior ca no grupo de idade I, e no grupo de idade III maior ca no grupo de idade II.

³³ Sobre as diferenzas entre os complexos verbais perifrásticos e non perifrásticos vid. Freixeiro Mato (2006, p. 434–435) e Rojo (1974, p. 26–33).

- 2) No caso das perífrases con nexo, a próclise ao verbo auxiliado só se rexistrou nas enquisas e entrevistas con falantes da xeración I e II. Ningún falante do grupo de idade III empregou construcións do tipo *tes que o facer*.
- 3) Nas perífrases *acabar + de + inf.*, *haber + que + inf.* e *ter + que + inf.* a énclise ao infinitivo é máis rexistrada entre os membros do grupo de idade II ca entre os membros do grupo de idade I, e máis frecuente nos informantes do grupo de idade III ca nos do grupo de idade II.

Táboa 11 – Posición do clítico por xeracións en perífrases verbais

Perífrase	Posición	X. I	X. II	X. III	Media
ir + inf.	P1	1	1	1	1
	P3	0	0	0	0
acabar + de + inf.	P1	0.3	0.2	0.1	0.2
	P2	0.5	0.2	0	0.23
	P3	0.2	0.2	0.9	0.43
ter + que + inf.	P1	0.6	0.6	0.3	0.5
	P2	0.4	0.1	0	0.17
	P3	0	0.3	0.7	0.33
haber + que + inf.	P1	0.2	0.2	0	0.13
	P2	0.5	0.3	0	0.27
	P3	0.3	0.5	1	0.6
estar + xer.	P1	0.92	0.81	0.69	0.81
	P3	0.08	0.19	0.31	0.19
estar + a + inf.	P1	0.66	0.71	0.56	0.64
	P3	0.34	0.29	0.44	0.36

Fonte: elaboración propia.

Ademais, esta variación parece estar tamén condicionada polo complexo verbal do que se trate³⁴. A énclise ao infinitivo non foi recollida no caso da perífrase *ir + inf.* No caso dos complexos verbais *poder + inf.* e *querer + inf.* non conto con datos suficientes para establecer conclusións sobre unha posible influencia do factor idade na escolla dunha ou doutra variante.

Con respecto á influencia do factor xeográfico, cómpre destacar que, de xeito xeral, na vila de Ribadavia rexistráronse máis ocorrencias de énclise ao verbo principal. Tamén pode ser de interese que os informantes que máis empregan a colocación tipo *tes que o facer* proceden maioritariamente de puntos laterais da área, fóra das zonas de val.

³⁴ A próclise do clítico ao verbo auxiliar en castelán tamén presenta diferenzas en función do complexo verbal do que se trate: “CR [clitic raising] is regulated by the class pertinence and lexical identity of the governing verb” (WANNER, 2001, p. 1704). Sobre este aspecto vid. tamén Myhill (1989).

A maior frecuencia, entre os falantes máis novos, da éncise ao verbo principal nos complexos verbais (táboa 12) pode ser interpretada como resultado dunha tendencia interna da lingua ou como resultado do contacto (SÁNCHEZ REI, 1999 e 2007; FREIXEIRO MATO, 2006).

Táboa 12 – Índice medio por xeracións da posición dos clíticos en perífrases verbais

	perífrases sen nexo		perífrases con nexo		
	P1	P3	P1	P2	P3
X. I	0.86	0.14	0.37	0.47	0.17
X. II	0.84	0.16	0.33	0.20	0.47
X. III	0.75	0.25	0.13	0.00	0.87

Fonte: elaboración propia.

Existe a posibilidade, tamén, de que o contacto co castelán estea favorecendo un cambio interno en galego. A interferencia negativa de converxencia podería facer aumentar a frecuencia da colocación coincidente co castelán (KABATEK, 2000). Non obstante, paréceme oportuno indicar que é arriscado atribuír en exclusiva á influencia do castelán esta variación na distribución xeracional das diferentes variantes. A opcionalidade na colocación dos clíticos existe en linguas próximas tipoloxicamente da nosa, tamén no portugués e no castelán.

Consideracións finais

Nas secuencias de clíticos formadas polos pronomes *che* e *se* e *lle* e *me* obsérvase unha tendencia á diminución entre os tres grupos de idade das ordenacións *chese* (9 ocorrencias na xeración I, 5 na xeración II e 1 na xeración III) e *melle* (3 ocorrencias na xeración I, 2 na xeración II e 1 na xeración III).

A interpolación dos clíticos foi un fenómeno escasamente recollido. É unha colocación frecuente na fala de dous informantes da xeración I (Ore69h e Pen78m) e recolleuse en secuencias fixadas e ocasionalmente a dúas informantes da xeración I (Abe71m e Arn63m) e a dous da xeración II (Ore47m e Pen56h). Esta ordenación non foi recollida a ningún falante do grupo de idade III. Se só tivermos en conta os datos das xeracións I e II poderíamos sinalar que se trata dun exemplo de como determinadas mudanzas lingüísticas non chegan a consumarse. Porén, os datos da xeración III fan pensar que o cambio está a piques de se consumir.

Nos predicados negativos e oracións de infinitivo introducidas por preposición observamos que a próclise (*facelo ou non o facer, antes de me deitar*) é a opción máis frecuente para os falantes da xeración I e a éncise (*facelo ou non facelo, antes de deitarme*) a máis frecuente para os membros do grupo de idade III.

Nos complexos verbais a frecuencia das diferentes posicións do clítico depende do tipo de complexo do que se trate xa que, por ex., non se rexistrou énclise ao verbo auxiliado na perífrase *ir + inf.* Nas perífrases verbais sen nexo (*estar + xer.* e *estar + a + inf.*) e con nexo (*acabar + de + inf.*, *ter + que + inf.* e *haber + que + inf.*) a énclise ao verbo auxiliado é máis frecuente no grupo de idade III ca no grupo de idade I. Nas perífrases sen nexo, a próclise do pronome ao verbo auxiliado (*tes que o facer*) caracteriza os membros do grupo de idade I e non se lle recolleu a ningún informante da xeración III. A tendencia ao aumento da énclise ao verbo auxiliado entre os máis novos pode ser favorecida pola coincidencia co castelán, por unha interferencia negativa de converxencia.

A miña hipótese inicial era que as colocacións converxentes co castelán serían máis frecuentes nos falantes de idade máis nova ca nos falantes de máis idade. Porén, como xa se viu na alínea dedicada á posición do clítico en complexos verbais, existen diferenzas importantes en función do contexto sintáctico. Ademais dos condicionantes de tipo lingüístico, existen constricións no nivel social. A variación na colocación dos clíticos na área estudada é, pois, un caso máis de heteroxeneidade ordenada (WEINREICH; LABOV; HERZOG, 1968), dado que a frecuencia dunha variante se pode relacionar con dous factores extralingüísticos, a idade e o lugar de orixe, sendo o primeiro destes o máis determinante.

Referencias

- AITCHINSON, Jean. **El cambio en las lenguas: ¿progreso o decadencia?**, Barcelona: Ariel, 1993.
- ALGa 1995 = GARCÍA, Constantino; SANTAMARINA, Antón. (Dirs.); ÁLVAREZ BLANCO, ROSARIO (Coord.). **Atlas Lingüístico Galego**, vol. II: Morfoloxía non verbal, A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza / ILG. 1995.
- ÁLVAREZ, Rosario. A posición do pronome átono con infinitivo e xerundio en galego e portugués. In: ÁLVAREZ BLANCO, Rosario; FERNÁNDEZ REI, Francisco; SANTAMARINA, Antón (Eds.). **A Lingua Galega: historia e actualidade**. Actas do I Congreso Internacional, Santiago de Compostela, 16-20 de setembro de 1996, Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega, 2004. v. 4, p. 23-42.
- ÁLVAREZ, Rosario. Gramática descriptiva e gramática prescritiva. **Cadernos de lingua**, nº 10, p. 1994a. p. 19-36.
- ÁLVAREZ, Rosario. **O pronome persoal en galego**. Tese de doutoramento (inérita). Universidade de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela. 1980.
- ÁLVAREZ, Rosario. Posición do pronome átono en construcións de infinitivo e xerundio. **Verba**, nº 23, p. 11-35. 1996.
- ÁLVAREZ, Rosario. Secuencias de pronomes átonos en galego moderno. In: LORENZO, Ramón (Coord.). **Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas**, A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, 1994b. v. 6, p. 247-265.
- ÁLVAREZ, Rosario. A definición dun estándar sintáctico: problemas, cautelas, límites. In: ÁLVAREZ, Rosario; MONTEAGUDO, Henrique (Eds.): **Norma lingüística e variación**. Unha perspectiva desde o idioma galego, Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega, 2005. p. 359-376.
- ÁLVAREZ, Rosario; SOUSA, Xulio. A investigación sobre a variación lingüística do galego: desde o ALGa ata a actualidade. **Labor Histórico**, nº 3, v.1, p. 63-75. 2017.
- ÁLVAREZ, Rosario; XOVE, Xosé. **Gramática da lingua galega**, Vigo: Galaxia. 2002.
- ANDRÉS DÍAZ, Ramón de. **Gramática comparada de las lenguas ibéricas**, Gijón: Trea. 2013.
- BAILEY, Guy *et alii*. The apparent time construct. **Language Variation and Change**, 3, 1991. p. 241-264.
- BLAS ARROYO, José Luis. **Sociolingüística del español**. Desarrollos y perspectivas en el estudio de la lengua española en contexto social. Madrid: Cátedra, 2005.
- CANELLADA, Mª Josefa. **El habla de Cabranes**, Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana. 1996.

- CANO GONZÁLEZ, Ana M^a. El habla de Somiedo (occidente de Asturias). *Verba*, n° 4, p. 173-299. 1977
- CASTILLO LLUCH, Mónica. **La colocación del pronombre átono en la prosa hispánica medieval**. Tese de doutoramento. Universidad Autónoma de Madrid / Université Paris XIII, Madrid / París. 1996. Disponible en:
<https://www.uam.es/personal_pdi/filoyletras/javel/MonicaCastillo-Tesis.pdf>.
- CHAMBERS, J. K. **Sociolinguistic Theory**. Oxford: Blackwell, 1995.
- CHAMBERS, J. K. Patterns of variation including change. In: CHAMBERS, J.K.; SCHILLING, Natalie. Eds. **The Handbook of Language Variation and Change**. Oxford: Blackwell, 2013, p. 297-323.
- CONDE SILVESTRE, Juan Camilo. **Sociolingüística histórica**. Madrid: Gredos, 2007
- COSERIU, Eugenio. **Sincronía, diacronía e historia**. El problema del cambio lingüístico. Madrid: Gredos, 1973².
- COSERIU, Eugenio. Sprachliche Interferenz bei Hochgebildeten. In: KOLB, Herbert; LAUFFER, Hartmut (Eds.). **Sprachliche Interferenz, Festschrift für Werner Betz**, Tübingen: Niemeyer, 1977. p. 77-100.
- CUKOR-AVILA, Patricia; Bailey, Guy. Real time and apparent time. In: CHAMBERS, J.K.; SCHILLING, Natalie. Eds. **The Handbook of Language Variation and Change**. Oxford: Blackwell, 2013. p. 239-262.
- DUBERT GARCÍA, Francisco. **Aspectos do galego de Santiago de Compostela**. Anexo 44 de *Verba*, Santiago de Compostela: Universidade. 1999.
- FREIXEIRO MATO, Xosé Ramón. **Gramática da lingua galega, vol. II: Morfosintaxe**. Vigo: A Nosa Terra, 2006².
- GARCÍA ORO, JOSÉ. **Historia de las diócesis españolas**. 14.- Iglesias de Santiago de Compostela y Tuy-Vigo, Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 2002.
- GERLACH, Birgit. **Clitics between syntax and lexicon**, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins. 2002.
- GIMENO MENÉNDEZ, Francisco. Hacia una sociolingüística histórica. **Estudios Lingüísticos de la Universidad de Alicante**, 1, 1983. p. 181-226.
- GUY, G. R. Variationist approaches to phonological change. In: JOSEPH, B. D.; JANDA, R. D. (Eds.). **The Handbook of Historical Linguistics**. Oxford: Blackwell, 2003. p. 369-400.
- HEAP, David. Secuencias invertidas de clíticos: un cambio en tiempo real. In: BUSTOS TOVAR, José Jesús de; GIRÓN ALCONCHEL, José Luis (Eds.). **Actas del VI Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española**, Madrid, Arco Libros, 2006. v. 3, p. 785-798.

- IGLESIAS, Olivier. **Le placement des clitiqes dans les complexes verbaux en espagnol: une nouvelle approche de la question**. Tese de doutoramento. Université Paris 8, Paris, 2012.
- KABATEK, Johannes. **Os falantes como lingüistas**. Tradición, innovación e interferencias no galego actual, Vigo: Xerais, 2000.
- LABOV, William. **Modelos sociolingüísticos**, Madrid: Cátedra, 1983.
- MAGRO, Catarina. **Clíticos: variações sobre o tema**. Tese de doutoramento. Universidade de Lisboa, Lisboa, 2007. Disponible en: <<http://repositorio.ul.pt/handle/10451/6083>>.
- MARIÑO PAZ, Ramón. Diacronía da Formación do Plural dos Nomes Oxítonos Terminados en // no Singular. In: BRITO, A. M. *et alii* (Orgs.): **Linguística Histórica e História da Língua Portuguesa**. Actas do Encontro de Homenagem a Maria Helena Paiva (Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 5-6 de novembro de 20003), Porto: Universidade do Porto, 2004, p. 169-195.
- MARIÑO PAZ, Ramón A variable morfolóxic *animais / animaes / animás / animales / animals* no galego contemporáneo”, **Revista Galega de Filoloxía**, 12, 2011, p. 73-113.
- MARIÑO PAZ, Ramón. **Fonética e fonoloxía históricas da lingua galega**, Vigo: Xerais, 2017.
- MARTÍN ZORRAQUINO, María Antonia. **Las construcciones pronominales en español: paradigma y desviaciones**, Madrid: Gredos, 1979.
- MARTINS, Ana Maria. A colocação dos pronomes clíticos em sincronia e diacronia. In: **Martins**, Ana Maria; CARRILHO, Ernestina (Eds.): **Manual de Linguística Portuguesa**, Berlin/Boston: De Gruyter, 2016. p. 401-430.
- MARTINS, Ana Maria. Posição dos pronomes pessoais clíticos: In: RAPOSO, Eduardo Buzaglo Paiva *et alii* (Coords.). **Gramática do português**, Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian, 2013. v. 2, p. 2231-2308.
- MATUTE MARTÍNEZ, Cristina. Hacia una caracterización dialectal de la interpolación en el castellano de la Edad Media. In: CASANOVA HERRERO, E.; CALVO RIGUAL, C. (Eds.): **Actas del XXVI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románica (Valencia 2010)**, Berlín / Boston: de Gruyter, 2013. v. 6, p. 151-161.
- MYHILL, John. The grammaticalization of auxiliaries: Spanish clitic climbing. In: AXMAKER, Shelley; JAISSER, Annie; SINGMASTER, Helen (Eds.): **Proceedings of the 14th. Annual meeting of the Berkeley Linguistics Society: General session and Parasession on Grammaticalization**, Berkeley: CA, 1989. p. 352-363.
- OGANDO VALCÁRCEL, Victoria. A colocación do pronome átono en relación co verbo no galego-portugués medieval. **Verba**, nº. 7, p. 251-282. 1980.
- ORDÓÑEZ, F. Some clitic combinations in the syntax of Romance. **Catalan Journal of Linguistics**, nº 1, p. 201-224. 2002. Disponible en: <<https://revistes.uab.cat/catJL/article/view/v1-ordonez>>.

- PORTO DAPENA, J. Álvaro. **El gallego hablado en la comarca ferrolana**. Anexo 9 de *Verba*, Santiago de Compostela: Universidade, 1977.
- POSNER, Rebeca. **Las lenguas romances**, Madrid: Cátedra, 1998.
- REGUEIRA FERNÁNDEZ, Xosé Luís. **A fala do Norte da Terra Cha**. Estudio descriptivo. Tese de doutoramento. Universidade de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, 1989.
- ROBERT, Ian. Object clitics. In: LEDGEAY, Adana; MAIDEN, Martin (Eds.). **The Oxford Guide to the Romance Languages**, Oxford: Oxford University Press, 2016, p. 786-801.
- ROJO, Guillermo. **Perífrasis verbales en el gallego actual**, Anexo 2 de *Verba*, Santiago de Compostela: Universidade. 1974.
- SÁNCHEZ REI, Xosé Manuel. Algunhas reflexións sobre o variacionismo lingüístico xeracional no galego. In: SÁNCHEZ PÉREZ, Amelia; MÉNDEZ LÓPEZ, Iván. Eds. **Lingua e idade**. III Xornadas sobre Lingua e Usos, A Coruña: Servizo de Publicacións da Universidade da Coruña, 2007. p. 97-131.
- SÁNCHEZ REI, Xosé Manuel. **Se o vós por ben teverdes**. A interpolación pronominal en galego, Santiago de Compostela: Laiovento. 1999.
- SANTOS RAÑA, Irene. Variación na colocación dos pronomes átonos nalgúns complexos verbais do galego. In: CIDRÁS, Francisco; DUBERT, Francisco; REGUEIRA, Xosé Luís. Eds. **Gramáticas en tránsito no espazo galego-luso-brasileiro**, volume especial (I) de *Estudos de lingüística galega*. 2018. p. 61-79. Disponible en: <<http://dx.doi.org/10.15304/elg.ve1.3686>>.
- SOBRIÑO PÉREZ, M. A. Análise comparativa da posición dos clíticos en galego e asturiano. In: REGUEIRA FERNÁNDEZ, X. L. ; VEIGA, A. (Eds.). **Da gramática ó dicionario**. Estudios de lingüística galega, Santiago de Compostela: Universidade, 2001. p. 265-277.
- SORIANO FERNÁNDEZ, Olga. El pronombre personal. Formas y distribuciones. Pronombres átonos y tónicos. In: BOSQUE, Ignacio; DEMONTE, Violeta (Dirs.). **Gramática descriptiva de la lengua española**, Madrid: Espasa, 1999. v. 1, p. 1209-1273.
- SOTO ANDIÓN, Xosé. Contacto y desplazamiento lingüístico en dos municipios del interior de Galicia, **Vox Romanica**, 73, p. 218-246. 2014. Disponible en: <http://periodicals.narr.de/index.php/vox_romanica/article/view/2263/2163>.
- SOUSA, Xulio. A xeolingüística e o estudo da historia da lingua. In: RODRÍGUEZ GUERRA, Alexandre (Ed.): **Lingüística histórica e dialectoloxía: coordenadas do cambio lingüístico**, Vigo: Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo, 2016. p. 35-52.
- SPENCER, Andrew; LUÍS, Ana R. **Clitics**. An Introduction, Cambridge: CUP, 2012.
- SWANN, J. *et alii*. **A dictionary of sociolinguistics**. Edinburg: Edinburg University Press, 2012
- TABOADA CID, Manuel. **El habla del valle de Verín**. Anexo 15 de *Verba*, Santiago de Compostela: Universidade, 1979.

- THOMASON, Sarah Grey. Contact as a source of language change. In: JOSEPH, B. D.; JANDA, R. D. Eds. **The Handbook of Historical Linguistics**, Oxford: Blackwell, 2003, 687-712.
- VALLINA ALONSO, Celestina. **El habla del sudeste de Parres**. Desde el Sella hasta el Mampodre, Oviedo: Instituto de Estudios Asturianos, 1985.
- VIEIRA, Sílvia Rodrigues. Análise de variedades do Português: a ordem dos clíticos em complexos verbais. In: **Anais do III Congresso Internacional da ABRALIN**, Rio de Janeiro: UFRJ, 2003a p. 221-229.
- VIEIRA, Sílvia Rodrigues. A ordem dos clíticos em lexias verbais simples nas variedades brasileira, européia e moçambicana do português. In: **Anais do 5º Encontro do Celsul Curitiba-PR**, Curitiba: UFPR, 2003b. p. 1342-1349.
- VIEIRA, Sílvia Rodrigues. Colocação pronominal nas variedades européia, brasileira e moçambicana: para a definição da natureza do clítico em português. In: BRANDÃO, S. F.; MOTA, M. A. C. da (Orgs.). **Análise contrastiva de variedades do Português**, Rio de Janeiro: In-Folio, 2003c. p. 37-60.
- WANNER, Dieter. From Latin to the Romance Languages. In: HASPELMATH, Martin *et alii* (Eds.). **Language Typology and Universals. An International Handbook**, Berlin / New York: Walter de Gruyter, 2001. v. 2, p. 1691-1706.
- WEINREICH, Uriel; LABOV, William; HERZOG, Marvin I. Empirical Foundations for a Theory of Language Change. In: LEHMANN, Winfred P.; MALKIEL, Yakov (Eds.): **Directions for Historical Linguistics**. Austin: University of Texas Press, 1968. p. 95-195.
- XOVE FERREIRO, Xosé. Sobre a posición do pronome persoal átono en galego: *eu o sei e eu seino*. In: KREMER, Dieter (Ed.). **Actes du XVIIIe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes: Université de Trèves (Trier), 1986**, Tübingen: Niemeyer, 1991. v. 2, p. 515-529.

Anexo

Táboa 1 – Posición do clítico na perífrase *estar + xer*.

X. I	P1	P3	X. II	P1	P3	X. III	P1	P3
Abe71m	7 (1)	0 (0)	Abe53m	11 (0.92)	1 (0.08)	Abe28m	15 (0.75)	5 (0.25)
Arn63m	17 (0.77)	5 (0.23)	Arn43m	10 (0.43)	13 (0.57)	Arn19m	14 (0.64)	8 (0.36)
Bou80m	21 (1)	0 (0)	Bou54m	24 (1)	0 (0)	Bou29h	17 (0.81)	4 (0.19)
Esp72m	14 (1)	0 (0)	Esp52m	20 (0.91)	2 (0.09)	Esp25h	20 (0.87)	3 (0.13)
Lou75m	17 (0.89)	2 (0.11)	Lou48m	14 (0.7)	6 (0.3)	Lou16h	10 (0.43)	13 (0.57)
Ore69h	20 (0.95)	1 (0.05)	Ore47m	21 (0.91)	2 (0.09)	Ore26h	17 (0.74)	6 (0.26)
Pen78m	4 (1)	0 (0)	Pen56h	0 (0)	0 (0)	Pen23h	21 (0.95)	1 (0.05)
Reg77h	22 (0.96)	1 (0.04)	Reg52m	16 (0.8)	4 (0.2)	Reg21h	16 (0.70)	7 (0.30)
Rib65h	14 (0.67)	7 (0.33)	Rib40m	11 (0.69)	5 (0.31)	Rib20h	3 (0.17)	15 (0.83)
Vil72m	1 (1)	0 (0)	Vil48h	19 (0.95)	1 (0.05)	Vil22h	20 (0.83)	4 (0.17)

Fonte: elaboración propia.

Táboa 2 – Posición do clítico na perífrase *estar + a + inf.*

X. I	P1	P3	X. II	P1	P3	X. III	P1	P3
Abe71m	15 (1)	0 (0)	Abe53m	8 (0.89)	1 (0.11)	Abe28m	2 (0.67)	1 (0.33)
Arn63m	0 (0)	1 (1)	Arn43m	1 (1)	0 (0)	Arn19m	0 (0)	0 (0)
Bou80m	1 (1)	0 (0)	Bou54m	0 (0)	0 (0)	Bou29h	0 (0)	0 (0)
Esp72m	6 (0.86)	1 (0.14)	Esp52m	0 (0)	0 (0)	Esp25h	0 (0)	0 (0)
Lou75m	0 (0)	1 (1)	Lou48m	0 (0)	1 (1)	Lou16h	0 (0)	0 (0)
Ore69h	0 (0)	0 (0)	Ore47m	0 (0)	0 (0)	Ore26h	0 (0)	0 (0)
Pen78m	17 (0.94)	1 (0.06)	Pen56h	19 (0.95)	1 (0.05)	Pen23h	0 (0)	0 (0)
Reg77h	0 (0)	0 (0)	Reg52m	0 (0)	0 (0)	Reg21h	0 (0)	0 (0)
Rib65h	0 (0)	0 (0)	Rib40m	2 (0.4)	3 (0.6)	Rib20h	0 (0)	4 (1)
Vil72m	16 (0.84)	3 (0.16)	Vil48h	2 (1)	0 (0)	Vil22h	1 (1)	0 (0)

Fonte: elaboración propia.